

Az egzisztencialista irodalom recepciója Magyarországon az 1930-as és 1940-es években

The Reception of Existentialist Literature in Hungary in the 1930s and 1940s

PAPP ZOLTÁN

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar,
Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola
PhD-hallgató
homer28300@gmail.com

A B S Z T R A K T

A dolgozat az egzisztencialista filozófia és irodalom legkorábbi magyarországi recepciójának feltérképezésével foglalkozik. Az 1940-es évektől kezdődően túlzás nélkül az egész világon hódít az egzisztencializmus „sartre-i változata”, amelyet ma már a nemzetközi szakirodalom mint az irányzat legjelentősebb formáját tart számon. Ez a tendencia 1946-ban ér el Magyarországra, és a közbeszédet egészen a kommunista hatalomátvételig uralja. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa ennek előzményeit, meghatározó diskurzusformációit, majd pedig az 1940-es évektől a Jean-Paul Sartre nevével összefonódó egzisztencializmus-recepció fellendülését. A „francia egzisztencializmus” magyarországi térhódítása indítja meg, és alakítja az egzisztencialista irodalomról való gondolkodást, amelynek egymástól eltérő, versengő nézetei alakulnak ki rövid időn belül. Ezzel összefüggésben részletesen bemutatom, hogy miként szötte át az egzisztencializmus a mindennapokat is: hogyan jelent meg a különböző orgánumban, a könyvkiadásban, a szórakoztató irodalomban és a színházi életben. Vizsgálom kiterjed annak a folyamatnak a vizsgálatára is, hogy hogyan alakult ki a kommunista egzisztencializmus-kritikája, és az milyen folytonosságot tart fent a polgári-konzervatív kritika egzisztencializmus-értelmezésével: Lukács és a marxista kritikusok köre egyáltalán nem módosította az addig kialakult diskurzusformációt, hanem csak kiegészítette a marxista ideológiai szövegeivel.

A B S T R A C T

The paper explores the earliest reception of existentialist philosophy and literature in Hungary. From the 1940s onwards, the „Sartrean version” of existentialism—nowadays considered by scholars to be the most significant form of the movement—conquered the whole world without exaggeration. This tendency reached Hungary around 1946 and dominated public discourse until the communist takeover. The paper attempts to present its origins, its dominant discursive formations, and then, from the 1940s onwards, the rise of the reception of existentialism, which is linked to the name of Jean-Paul Sartre. The spread of „french existentialism” in Hungary starts and forms the thinking about existentialist literature, which soon develops different and competing views. In this context, I will provide a detailed examination of how existentialism has also transformed everyday life, as evident in various periodicals, book publishing, popular literature, and theatrical life. My examination also involves an analysis of the emergence of the communists’ critique of existentialism and its continuity with the bourgeois-conservative critique of existentialism. Lukács and the Marxist critics did not modify the discursive formation that had already been developed, instead they added the ideological overtones of Marxism to it.

1933–1941

Magyarországon az egzisztencializmusról írt első szöveg valószínűleg Tavaszgy Sándorhoz köthető,¹ aki úgy látja, hogy „a XX. század első évtizedeire a társadalom, a gazdaságot, de mindenekfölött és elsősorban a szellemi szférát, a kultúrát és a tudományos-elméleti gondolkodást egy mindent átfogó mély válság hatja át”², amely a filozófiai gondolkodás számára új lehetőséget nyit meg, amely egyben a válságra adott válasz is: az egzisztencializmus irányzatát.³ Ahogy arra Jakab András felhívja a figyelmet, Tavaszgy már ekkor érzékelte az új horizont lehetőségét az egzisztencia-filozófia kérdéskörében, ráadásul „egy olyan társadalmi-kulturális közegben, amelynek lényegi strukturális elemei, tradíciói és ebből fakadó szellemi, tudományos és politikai törekvései még jórészt a modernitást is mint elérendő (elérhető?) vagy éppen egy premodern, tradicionális állásponttól tagadandó célt és nem mint állapotot” élte meg.⁴

Ebben az időszakban az egzisztencializmus fogalmának használata rendszeres és következetlen, szinonimáinak egyike. Az irányzatra az „egzisztencializmus”, „egzisztenciafilozófia”, „egzisztenciális gondolkodás”, és „egzisztenciális filozófia” kategóriáival egyaránt utalnak. Már a fogalomhasználat is sejteti, hogy az egzisztencializmusra nem mint világosan körülhatárolható irányzatra, hanem inkább mint hasonló kérdéseket boncolgató gondolkodók laza csoportjára tekintenek. Ahogy később látható lesz, ez a megközelítés a nemzetközi diskurzust is hosszú ideig meghatározta. Az origó már nagyon korán Karl Jaspers és Martin Heidegger írásai és gondolatai, kettejük nevével szinte minden, ebben az időszakban megjelent, az egzisztencializmussal kiemelten foglalkozó tanulmányban találkozhatunk. Az ő nevük még Søren Kierkegaard-éval mint az egzisztencialisták őseivel egészül ki.⁵ Az irányzathoz sorolt

¹ TAVASZGY Sándor, *A lét és valóság. Az egzisztencializmus filozófiájának alapproblémái*, Erdélyi Múzeum 1933/4–6., 174–206. Tavaszgy szövegével egy időben jelenik meg Barta János Heidegger-tanulmánya, amely azonban csak Heidegger gondolkodásmódjával és nem az irányzat egészével foglalkozik. (Lásd: BARTA János, *Martin Heidegger*, Athenaeum 1933/4–5., 137–152.)

² JAKAB András, *Racionális és egzisztenciális gondolkodás. Adalékok Heidegger korai magyarországi fogadtatásához*, Magyar Filozófiai Szemle 1995/1–2., 122. A válság magyarázó ereje visszatérő lesz a periódus egzisztencializmus-diskurzusában.

³ *Uo.*, 122–123.

⁴ *Uo.*, 130. (Kiemelés az eredetiben.) Tavaszgy írása egy kisebb vitát is kiváltott a korszakban, ehhez lásd: *Uo.*, 122–130. Mindezt azért is fontos jelezni – azon túl, hogy elismerjük Tavaszgy érdemét –, mert kevés olyan értekező volt ebben és a következő időszakban, aki az egzisztencializmus felvetéséhez afirmatív viszonyult. Mindez a diskurzus Michel Foucault által definiált történeti létmódjával van összefüggésben. (Vö.: MICHEL FOUCAULT, *A tudás archeológiája*, ford. PERCZEL István, Atlantisz, Budapest, 2001, 152., 60–61.)

⁵ Már Barta János idézett tanulmányában is együtt szerepel a három gondolkodó. (Vesd össze: BARTA, I. m., 143.) Egy évvel későbbi írása Jaspers gondolataiból indul ki, mint aki az egzisztenciális gondolkodás (ekkor már mint irányzat!) kezdeményezője volt, de amelynek „Heidegger adta meg döntő lendületét”. (BARTA János, *Egzisztenciális filozófia*, Athenaeum 1934/4–6., 221.) Szintén Tavaszgy-nál olvashatjuk: „Az első, akinél az »egzisztencia« és »az egzisztenciális gondolkodás« egész problematikája felmerült és aki már mint problémát ragadta meg a benne rejlő kérdés-komplexumot, kétségtelenül Kierkegaard volt”. (TAVASZGY, I. m., 184.) Heideggerhez lásd: *Uo.*, 194. Lásd még: MÁTRAI László, *Szelmetörténet és egzisztenciális filozófia*, Athenaeum 1935/1–4., 66.

gondolkodók köre hol bővül, hol szűkül. Hamvas Béla (aki ebben az időszakban sokat foglalkozott az egzisztencializmussal) *Exisztenciafilozófia* című írásában – közvetetten Nietzsche, Bergson és Husserl – és Kierkegaard, Jaspers, Heidegger mellett Helmuth Plessner is az irányzathoz sorolja.⁶ Tanulmányában Hamvas kijelenti: „[...] [a]z egzisztenciafilozófia, mint minden nagy időszzerű és történeti szükség által teremtett gondolkodás nem határolható meg egyetlen iskolával. Hatása túllép azon, amit szoros értelemben filozófiának neveznek, beleszivárog a tudományba, az irodalomba és szellemiséggé válik”⁷. Koncz Sándor a Kierkegaard hatásán felépülő egzisztencializmus hat módosulását különbözteti meg: ezek az „exisztenciális leíró pszichológia” (Brentano), a fenomenológia (Husserl), a „fundamentológia” (Heidegger), az „emocionális antropológia” (Scheler), a „kritikus etikai filozófia” (Grisebach) és a „prófétai filozófia” (Jaspers)⁸, de a „kierkegaard-i örökséghez” sorol több vallásos gondolkodót is.⁹ Hamvas egy későbbi Karl Jaspersről írt tanulmányában pedig a Jaspers-szel véleménye szerint intellektuálisan párhuzamosan fejlődő, azonban végül más irányba haladó gondolkodókat tárgyalja. Ide sorolja Kierkegaard-t (és Heideggert), Nietzsche-t (és Klages-t), Dilthey-t (és Schelert), Weber-t (és Mannheimet), illetve a pszichológiát (és Jungot).¹⁰

Az egzisztencializmushoz való viszony Magyarországon ekkoriban döntően elhatárolódó volt. Ennek oka talán a fent idézett, Jakab András által is kiemelt társadalmi-kulturális közegben tapasztalható megkésetttség lehetett, vagyis, hogy egy olyan gondolkodásmód felől próbálták értelmezni az egzisztencializmust, amely felől az értelmezhetetlen maradt, ahogyan arra Fried István is rámutat:

az 1930-as esztendőkből érzékelhető kezdeményezések ugyan a magyar bölcséleti/irodalomelméleti/kritikai gondolkodásba próbálták integrálni az újabb és legújabb külföldi irányzatok legfontosabbnak és leginkább eredményesnek ígérkező tételeit, ám végül mégsem hozhatták meg az áttörést, és talán nemcsak a történelem horizontjának elborulását kell okolnunk, hanem a konzervativizmussá rögződött filológiai-későpozitívista (vagy laposabb szellemtörténeti) iskolák hatalmi pozícióba rögzülését is, amelynek szomorú eredménye nemcsak az 1930-as évek rokonszenves törekvéseinek felejtése-feledtetése, margóra szorítása lett, hanem amely évek múltán kitűnően tudott marxista-leninista (ez utóbbin a hangsúly) irodalomszemléletté hasonulni.¹¹

⁶ Vö. HAMVAS Béla, *Exisztenciafilozófia*, Protestáns Szemle 1935/4., 170–171.

⁷ Uo., 176–177.

⁸ KONCZ Sándor, *Az egzisztenciális filozófia*, Protestáns Szemle 1939/8., 402–403.

⁹ Uo., 404.

¹⁰ HAMVAS Béla, *Szellem és egzisztencia. Karl Jaspers filozófiája*, Pannonia 1941/Pótfüzet, 10–20.

¹¹ FRIED István, *Az irodalom (történet és történeti) megértése felé. Szélgjegyzetek Kulcsár Szabó Ernő Történetiség, megértés, irodalom című könyvéhez*, Tiszatáj 1996/5., 69. A marxista-leninista kritika szempontjából ez a gondolat a későbbiekben még fontos lesz.

Ezért hiába kísérelték meg ebben az időszakban többen is részletesen bemutatni az egzisztencialista gondolkodást,¹² annak kritikája nem tudott túllendülni az általánosító, leegyszerűsítő, felszínes megállapításokon. Ebből a szempontból a magyar kritika nem állt messze az egzisztencializmus nemzetközi megítélésétől. David E. Cooper egy 1990-ben megjelent könyvében hosszan tárgyalja az egzisztencializmusról kialakult téves értelmezéseket és azok eredőit. Ezek közé tartoznak az olyan interpretációk mint: (1) a háború utáni korszak rossz közérzetének vagy egy általános korhangulatnak a kifejeződése; az intellektualizmus leértékelődésével és az irracionalizmus megerősödésével összefüggésben (2) anti-intellektuális filozófia és radikális nihilizmus; (3) szubjektivizmus, amely tagadja a világ objektivitását; (4) a szubjektív idealizmus egy formája.¹³ A felsorolt megközelítések szinte egytől egyig visszaköszönnek a hazai recepció legkorábbi fázisában is. 1935-ben Mátrai László számon kéri Heideggeren, hogy milyen joggal teszi az „irrealitás-élményt” „minden világnézet lehetőségének feltételévé”, illetve megjegyzi, hogy „az egzisztenciális filozófia nemcsak kulturális szkepticizmus, hanem egyenesen nihilizmus, éppen szélsőségesen dogmatikus jellegénél fogva”¹⁴. Hamvas Béla ugyanebben az évben „örömtelen filozófiának” nevezi Heideggerét, illetve szemére veti, hogy „[...] az ittlétnek negatív előjelet ad, az életet elutasítja, de úgy, hogy az elutasításban kedvét leli”¹⁵. Mint ahogy Mátrai, Jaspersszel Hamvas is megengedőbb, szerinte még Jaspers „nyugodt távlatot tart még ott is, ahol szubjektív tapasztalatokról beszélni kényszerűség” addig „Heideggernél sokszor az a helyzet, hogy személyes életének intimitásaiba avat be filozófiai analízis ürügye alatt”¹⁶. Koncz Sándor a már említett háborús hangulat kifejeződéseként ír az egzisztencializmusról.¹⁷

1939-ben a Magyar Filozófiai Társaság vitaülést rendezett Heidegger „exisztenciális filozófiájáról”.¹⁸ A vita anyagát Jánosi József előadása szolgáltatta, ehhez szólt hozzá Hamvas Béla, Mátrai László, Slatinay Ernő, Ortway Rudolf, Joó Tibor és Báró Brandenstein Béla. Jánosi már bevezetőjében kiemeli, hogy Heidegger sikerének titka „éthosza: kortársai nagy részének lelki tartalmát vetíti filozófiai síkra, annak ad bölcséleti kifejezést. Igazi élményfilozófia, egy alapvető korélmény filozófiai kifejeződése”¹⁹.

¹² A mezőny színvonalából Barta János korábban említett Heidegger-tanulmánya jócskán kiemelkedik.

¹³ David E. COOPER, *Existentialism. A Reconstruction*, Basil Blackwell, Oxford – Cambridge, 1990, 11–16. Cooper e nézetek eredőjét egyrészt az egzisztencialista fikciókra való támaszkodásban látja, másrészt abban, hogy nem különböztették meg eléggé a filozófiát az olyan típusú divattól, amelyet később Sartre filozófiája hozott magával. Itt ezt a magyarázatot azért tartom kevésbé kielégítőnek, mert a recepció korábbi szakaszáról van szó, ahol ez a két komponens még meg sem jelenhetett, ezért magyarázom inkább az értelemezési horizont elmaradottságával.

¹⁴ MÁTRAI, I. m., 68. Mátrai ugyanitt Jaspersszel megengedőbb, mint aki ezt a „nihilizmust” próbálja enyhíteni.

¹⁵ HAMVAS, *Exisztenciafilozófia*, 174.

¹⁶ Uo., 175–176.

¹⁷ KONCZ, I. m., 401–402.

¹⁸ JÁNOSI József, *Heidegger egzisztenciális filozófiája. A M. Filozófiai Társaság vitaülése 1939. május hó 9-én*, Athenaeum 1939/4., 293–310.

¹⁹ Uo., 293.

Előadásában Heidegger filozófiájának bemutatására és alapfogalmainak tisztázására vállalkozik. Már az elején említést tesz Heidegger alapvető irracionálisáról,²⁰ később Heidegger bölcséletének pozitívumait és negatívumait értékeli. Elismeri kérdésfelvetéseinek jogosságát, dicséri filozófiájának általános tendenciáit.²¹ Kiemeli és kritizálja azonban Heidegger értelmezői módszerét, melynek révén a filozófus „foglya marad a tudatnak, bármennyire is szabadulni igyekszik maga építette börtönéből és filozófiája így a legrosszabb értelemben vett idealizmusok egyik válfaja, sőt szolipszizmus, ha ugyan nem tiszta relacionizmus”.²² Szerinte Heidegger „ismeretelméleti relativizmust” követ el és „következetesen igazságtagadó”, de bírálja filozófiájának énközpontú szemléletét, abban az ember abszolút lénnyé válását, finitizmusát és pesszimizmusát.²³ Konklúzióként Jánosi megjegyzi, hogy Heidegger „filozófiájában nagyon sok értékes csíra és megindulás van, de végső eredményei elfogadhatatlanok. Emberképe pedig valóban tragikus egzisztencia, egy krízisekkel tele átmeneti kor vetülete a filozófiai síkra. Tulajdonképpen *defetizmus*, amely a krízis megoldását csak a megsemmisüléssel véli megvalósíthatónak”.²⁴ A hozzászólók véleménye sem változtat ezen a negatív képen. Hamvas az irányzatot itt is a világválság termékének tekinti. Ennek a válságnak a „mentési kísérletét” nevezi egzisztencializmusnak.²⁵ Azonban szerinte az a „bajt önmagával akarja meggyógyítani”, mivel „az egzisztencializmus nem a válság megoldása, hanem a válság terméke, [így] megoldása sem vezet ki a válságból”.²⁶ Mátrai László Heidegger „Semmi” fogalmát támadja, és Jánosi finitizmusával szemben filozófiáját nihilizmussal jellemzi.²⁷ Szerinte Heidegger „mondanivalója leglényegében egy roppant intenzitású hangulat”, innen ered „sötét pesszimizmusa”: „tartalom és forma diszharmóniája szükségképpen vezet kérdőjelekhez, melyeket sem művészi sem filozófiai szempontból nem lehet lezárásnak, pontnak tekintenünk”.²⁸ Joó Tibor szerint Heidegger „főlölegesen tesz előadásában bonyolulttá alapjában véve nem is bonyolult dolgokat”, maga a mű „zsákutcába vezet”, sőt szerinte „nem is filozófia, mert lemond a racionális érvelésről”.²⁹ A hozzászólók közül Báró Brandstein Béla próbál – viszonylag – semleges pozíciót kialakítani Heideggerrel kapcsolatban.³⁰

Mint az a fentiekből látható, az egzisztencializmusról szóló diskurzust a recepció ezen periódusában a rendszertelen fogalomhasználat és az irányzathoz való többnyire kritikai viszonyulás jellemzi.³¹ Ezekben az években egzisztencialista irodalomról

²⁰ Uo., 297.

²¹ Uo., 298–300.

²² Uo., 301. A szolipszizmus később is gyakori bélyeg lesz az egzisztencializmus kapcsán.

²³ JÁNOSI, I. m., 301–302.

²⁴ Uo., 303. Kiemelés az eredetiben.

²⁵ HAMVAS Béla hozzászólása: Uo., 303–304.

²⁶ Uo., 303–304.

²⁷ MÁTRAI László hozzászólása: Uo., 305.

²⁸ Uo., 306.

²⁹ Joó Tibor hozzászólása: Uo., 308.

³⁰ Báró BRANDSTEIN Béla hozzászólása: Uo., 310.

³¹ A kritikai viszonyuláshoz még idézhető: ERVIN Gábor, *Természetfölöttiség és történelem*, Magyar Kultúra 1940/7., 120–121.; ZEMPLÉN György, *Egzisztenciális karakterológia*, Athenaeum 1941/3., 247, 259.

még nem beszélnek. Ez persze abból is következik, hogy az általuk tárgyalt egzisztencialista szerzőknek nincs (vagy nincs jelentős) irodalmi munkásságuk. Két apró kivétel említhető mindössze: Barta János *Exisztenciális filozófia* című cikke, melynek végén kitér az irodalom kérdésére, megemlítve, hogy míg a magyar bölcsélet számára az „exisztenciális filozófia” ismeretlen, nem újdonság az a magyar költészet számára: „[n]agy romantikus költőink: Vörösmarty, Ady, de különösen Madách, szinte állandóan az egzisztenciálítás probléma- és életkörében hányódnak; a »Csongor és Tünde« néhány lapján ott van mindaz a vajúdás, amelyből Heidegger kiindult és Jaspers metafizikai kötetét forgatva, állandóan »Az ember tragédiája« sorai csengenek a magyar olvasó fülébe”³². Itt egyértelmű a fogalom inadekvát használata, az egzisztencializmust általános egzisztenciális kérdésekkel foglalkozó csoportként azonosítják. Koncz Sándor irodalmi példái³³ szintén ugyanígy jellemezhetők, választásait (hogy az egyes szerzőket miért tartja egzisztencialistának) meg sem magyarázza. Azonban hiába esik kevés szó az irodalomról ebben a periódusban, a fentiek tárgyalása elengedhetetlen volt ahhoz, hogy megértsük, milyen folytonosság áll fenn az egzisztencializmus-diskurzus különböző periódusai között és milyen diskurzusformációk jönnek létre ekkor, amelyek a háború utáni és a jóval későbbi évtizedek diskurzusát is meghatározzák.

1945–1948

A második világháború vége felé jelennek meg új írások az egzisztencializmusról, de már annak „francia változatára” koncentrálnak. Nem véletlen, hogy az első beszámoló nem is a filozófiai igényű írásokkal foglalkozik. Dobossy László 1944-ben elismerően ír az egzisztencialista irodalom művelőiről, Jean-Paul Sartre-ról és Albert Camus-ról.³⁴ Ezt követi 1945-ben Fejtő Ferenc rövid ismertetése³⁵. A valódi fordulat az egzisztencializmus magyarországi recepciójában 1946-ban kezdődik meg, és 1948-ig, a kommunista hatalomátvételig tart.³⁶ Ebben az időszakban rögzül a fogalom: az egzisztencializmus szóval utalnak az irányzatra, és azt – ahogy ez a továbbiakban látható lesz – jószerevével egyetlen szerző, Jean-Paul Sartre munkáival azonosítják. A magyar recepció alakulásának megértéséhez azonban röviden ki kell térni az egzisztencializmus nemzetközi fogadtatására.

Ez utóbbi írás érdekes abból a szempontból is, hogy Zemplén szerint az (általa egyébként kritikusan értékelt) egzisztencializmus kérdésfelvetései termékenyen járulhatnak hozzá a karakterológiához. Esmefuttatása csírájában már előlegezi azt a problémát, amelyet majd Sartre tematizál *A lét és a semmi*-ben. Vesd össze: *Uo.*, 258–263.

³² BARTA, *Exisztenciális filozófia*, 222.

³³ „Az irodalom művelésében is szerepet kér magának az egzisztenciális irányzat. A skandináv Bjornson, Hamsun, Ibsen, Strindberg, Lagerlöf Zelma vagy a német Mann és Wassermann munkáiban éppen úgy fellelhetők bizonyos egzisztenciális filozófiai utalások, mint a spanyol Unamuno és Ortega, vagy az orosz Mereskovszkij és az olasz Papini műveiben.” (KONCZ, *I. m.*, 403–404.)

³⁴ DOBOSSY László, *Fiatal francia szerzők*, Magyar Szemle 1944/1., 30–31, 35.

³⁵ FEJTŐ Ferenc, *Mi a helyzet Franciaországban?*, Szocializmus 1945/3–5., 197.

³⁶ Vö. KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1994, 26–27.

Az egzisztencializmus nemzetközi recepciója

Alfred Betschart nemrégiben foglalkozott az egzisztencializmus nemzetközi recepciójával, és azt nem is hullámként, hanem „cunamiként” írta le, amely rövid időn belül az egész világot elárasztotta. E folyamat kezdetét Betschart 1944-re teszi, amikor Sartre *La République du silence* (A csend köztársasága) című cikke megjelenik az Egyesült Államokban.³⁷ Ezt követően Sartre írásai olyan országokat érnek el, mint Olaszország, Nagy-Britannia, Svédország, Németország, Japán és Argentína, illetve olyan régiókba is eljutnak, mint például Kelet-Ázsia és Latin-Amerika.³⁸ A „cunami” az 1950-es években eléri a Szovjetuniót, a Kínai Népköztársaságot, és a Közel-Keleten is meghatározó szellemi áramlattá válik, majd az 1960-as években eléri Törökországot, Braziliát és Dél-Vietnámot.³⁹ Az irányzat Sartre nevével fonódik össze. Mellette még Camus és Simone de Beauvoir neve említhető a folyamat meghatározónak tartott szereplői közül, de jelentősen elmaradnak Sartre mellett, Heidegger és Jaspers neve pedig szinte meg sem jelenik, melynek oka az, hogy elsősorban a regények és színdarabok, azaz az irodalmi, és nem a filozófiai szövegek gyakoroltak ilyen mértékű hatást a recepcióra.⁴⁰ Sartre írói tevékenységén túl is tett ezért a népszerűségért: Beauvoirral rengeteget utazott, és előadásokat tartott különböző, esetenként diktatórikus berendezkedésű országokban is, és találkozott vezető politikusokkal (például Mao Ce-tunggal, Fidel Castróval vagy Nyikita Szergejevics Hruscsovval).⁴¹ A műveik fordítói, a Franciaországból emigráló professzorok, az onnan hazájukba visszatérő diákok, illetve az ott élő külföldi újságírók, akik valamilyen formában találkoztak az egzisztencializmussal, szintén nagy szerepet játszottak a recepció alakulásában.⁴²

Sartre és Beauvoir gondolatai a legtöbb rendelkezésre álló csatornán és médiumban megjelentek: látogatások, könyvek, színházi előadások, folyóiratokban közölt írásaik, valamint a róluk szóló cikkek révén.⁴³ Betschart érdekes számadatokat is hoz:

³⁷ Alfred BETSCHAT, *An Overview of the International Reception of Existentialism. The Existentialist Tsunami = Sartre and the International Impact of Existentialism*, ed. Alfred BETSCHAT – Juliane WERNER, Palgrave Macmillan, Cham, 2020, 1.

³⁸ Uo. Már korábban is fordítottak Sartre-tól a felsorolt országokban, de globális kulturális eseménnyé csak a második világháború végének közeledtével válik az egzisztencializmus. (Vö. Uo., 3–4.)

³⁹ Uo., 1. Don Ihde ekkoriban, 1967-ben számol be arról, hogy az egzisztencializmus mint „népszerű mozgalom” haldoklik, azonban éppen ezért lehet végre először szellemi mozgalomként értékelni. Vö. Don IHDE, *Existentialism Today*, Journal of Thought 1967/4., 19–20. Betschart is az 1970-es évekre teszi az egzisztencializmus kimerülését. Vö. BETSCHAT, *I. m.*, 3–4.

⁴⁰ Uo., 2, 4–5.

⁴¹ Uo., 7–8.

⁴² Uo., 9–11. Betschart szerint ugyanilyen fontosak voltak azok az írások is, akik negatív értelemben befolyásolták a recepciót, mint például Lukács Györgyi, akivel Sartre közvetett vitát is folytatott 1949-ben.

⁴³ Uo., 13. Sartre még a filmművészetben is aktívan jelen volt, tovább bővítve gondolataik hatókörét, melyről egy Magyarországon megjelent cikk is beszámol. (ANDERSEN György, *Magdolnától Johannáig – mindenki tett, több tét nem áll avagy: a szélfonóasszony fiának feltámadása és egy halálon túli különös szerelem*, Politika 1947. október 11., 28. sz., 2.

„irodalmi műveiket feltűnően gyorsan lefordították a három legfontosabb nyelvre: angolra, olaszra és németre. Sartre főbb irodalmi műveinek angolra fordítása 1945 után átlagosan 1,3 évet vett igénybe, Beauvoir esetében 3,6 évet, Camus esetében 5,3 évet. Olasz nyelvre Sartre irodalmi műveit átlagosan 3,2 év alatt fordították, németre pedig 2,3 év alatt, bár az ottani könyvpiac ilyen irányú érdeklődése csak 1948-ban élénkült meg. [...] Az adatok azt is megerősítik, hogy Sartre dominál Beauvoir és különösen Camus műveinek Franciaországon kívüli fogadtatásához képest”⁴⁴. Nagy lélegzetű filozófiai munkáit lassan fordították le, filozófiájának recepciója inkább irodalmi alkotásai vagy kisebb filozófiai írásai határozták meg, színdarabjainak előadásával pedig jelentősen kiszélesedett a befogadóközönsége.⁴⁵ De az olyan populáris lapok, mint a *Life*, a *New York Times Magazine*, a *Time* és a *Newsweek*, mind közöltek cikket Sartre-tól. Sartre és Beauvoir még az olyan divatlapokba is írtak esszét, mint a *Vouge* és a *Harper's Bazaar*, és e megjelenésekkel lehetővé tették, hogy még nagyobb számú közönséget érjenek el. Betschart szerint azonban ez azzal is járt, hogy életmódjukra, illetve személyükre nagyobb figyelem vetült, mint filozófiájukra.⁴⁶

Az egzisztencializmus térhódítása Magyarországon

Irodalomtörténetünknek kevés olyan pillanata említhető, amely szinkronban volt a nemzetközi trendekkel:⁴⁷ ez ilyen pillanatnak nevezhető, és valószínűleg teljesen mást gondolnánk ma az egzisztencializmusról és annak irodalmáról, ha nem vágják el ezt az organikus fejlődést 1948-ban. Mielőtt rátérnék a korszak jellemzésére, érdemes néhány számadattal is érzékeltetni a változás jelentőségét: míg az előző periódusban, 1933 és 1941 között (tehát nyolc év alatt) tíz olyan cikk és tanulmány azonosítható, amely kiemelten foglalkozik az egzisztencializmus problémájával, addig ez a szám 1946 és 1948 között (melynek intenzív időszaka másfél/két év) több mint száz.⁴⁸ Ez a szám nagyon változatos műfajú írásokat takar (humoreszk, vers, színi- és irodalmi kritika, tanulmány, napihír, interjú, tudományos vita), az akkori sajtó szinte valamennyi műfaja reflektál valamilyen módon az egzisztencializmus térhódítására. Ez a szám a könyvkiadásban is megmutatkozik. Míg Heideggertől sokáig az egyetlen magyarul megjelent mű a *Mi a metafizika?* (*Was ist Metaphysik?*)

⁴⁴ BETSCHAT, I. m., 13–14.

⁴⁵ Uo., 14–15.

⁴⁶ Uo., 16.

⁴⁷ Természetesen ez a szinkronitás csak a recepcióban érzékelhető. Kulcsár Szabó Ernő szerint az 1920/30-as években fordul elő irodalomtörténetünk „folyamán talán először [...]”, hogy a magyar költészetnek nem megkésett, követő, epizodikus vagy utánzó jellegű a részesedése egy nagyszabású világ-irodalmi fordulatban”, hanem azzal szinkron jelleget mutat. (Vesd össze: KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *Előszó = Uő., Költészet és korszakküszöb. Klasszikusok a modernség fordulópontján*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018, 9–10.)

⁴⁸ Óvatosságom oka, hogy a kutatásom során 111 felhasználható forrást találtam, amelynek fókusz a az egzisztencializmus vagy annak irodalma), de nem zárom ki továbbiak lehetőségét. Az ismétlődő mintázat, az átfedések magas száma miatt azonban valószínűsítem, hogy néhány újabb forrás sem változtatna az eddig felvázolt képen.

1945-ből,⁴⁹ Camus-tól a *Közöny* (*L'Étranger*) 1948-ból,⁵⁰ addig Sartre-tól öt szöveg jelenik meg fordításban két év alatt,⁵¹ melyek (a *Férfikor* kivételével⁵²) a francia kiadás után mindössze egy évvel válnak hozzáférhetővé magyarul. Tehát látható, hogy magyar könyvkiadás tudatosan, az újdonság piaci erejére alapozva elsőként a friss francia megjelenésekre koncentrált.

Az egzisztencializmusról szóló első beszámolók még csak körvonalazni próbálják a sartre-i filozófia megjelenését, de már ezekben is megmutatkoznak az elkövetkezendő két év visszatérő fordulatai. Az egyik írásban az egzisztencializmust a jójóhoz hasonlítják: „madzagja a nyakunk köré szoruló hóhér-kötél, a korong pedig kiszolgáltatott, tehetetlen életünk szimbólumává vált az átmenetinek nevezett korszak után. / A második világháború utáni idő Yo-Yoja a botorkáló, az utat, a jövőt kereső emberek számára: az egzisztencializmus”.⁵³ A cikk egy Gömöry Imrével folytatott párbeszédet is idéz, ahol Gömöry az egzisztencializmust „nihilizmusként”, „alacsony rendű”, „individualista, egoista” életprogramként jellemzi, majd miután a cikk írója azon lelkendezik, hogy végre talált egy embert, „aki el is olvasta az egzisztencializmusról szóló könyvet”, Gömöry azt válaszolja, hogy valójában egy sort sem olvasott, „[d]e az egész világ erről beszél”.⁵⁴ Mindez igen jellemző ennek a két évnek a közbeszédére: másodkézből vett, innen-onnan hallott információk dominálnak, sőt nem egyszer vallja be az aktuális megszólaló, hogy az egzisztencializmusról valójában semmit sem tud.⁵⁵

Cooper hívja fel a figyelmet az egzisztencializmus hatására kialakult divatra, amely torzította az irányzatról kialakuló képet.⁵⁶ Beauvoirt idézi, aki emlékiratában beszámol a Tabou és Pergola jazz-klubok köré gyűlő fiatalokról, akiket egzisztencialistaként kereszteltek el: „egyetlen hét sem múlt el, hogy ne emlegették volna botrányait, gálaestjeit, törzsvendégeit, akik nagyrészt írókból, újságírókból, politikusokból rekrutálódtak”.⁵⁷ A helyek törzsvendégei az „egzisztencialista divat” szerint öltözköd-

⁴⁹ Martin HEIDEGGER, *Mi a metafizika?*, ford. ZOLTÁN József, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945. Heidegger magyarul megjelent műveihez lásd: ARADI Zsuzsa – UJLAKI Tibor, *Bibliográfia 1926-tól 1990-ig a magyar vonatkozású Heidegger-irodalomról*, Existencia 1991/1–2., 289–290.

⁵⁰ Albert CAMUS, *Közöny*, ford. GYERGYAI Albert, Révai, Budapest, 1948.

⁵¹ Még egy említendő 1939-ből: Jean–Paul SARTRE, *A fal*, ford. FEJTŐ Ferenc, Szép Szó 1939/35–36., 292–306. Az említett öt pedig: Jean–Paul SARTRE, *Exisztencializmus*, ford. CSATLÓS János, Studio, h. é. n. [Budapest, 1947].; Jean–Paul SARTRE, *Vádirat az antiszemitizmus ellen*, ford. H. PERCI Éva, Káldor, Budapest, 1947.; Jean–Paul SARTRE, *A tisztességtudó utcalány – Temetetlen holtak*, ford. BENEDEK András – RÓNAY György, Káldor, Budapest, 1947.; Jean–Paul SARTRE, *Férfikor*, ford. F. RÁCZ Kálmán, Káldor, Budapest, 1948. Sartre magyarul megjelent műveihez lásd: NOÉMI SÁLY, *Sartre en hongrois et sur la Hongrie. A magyar vonatkozású Sartre-irodalom bibliográfiája (1939–1996)*, Existencia 1995/1–4., 248–253. Az első Beauvoir és Jaspers megjelenésekre pedig még évtizedeket kell várni.

⁵² Itt valószínűleg csak a mű hossza és az eredeti 1945-ös megjelenés hátráltatta a fordítást, hiszen a magyar sajtó- és könyvpiacnak először még helyre kellett állnia a háború után. Valójában az 1948-as magyar megjelenés is elképesztő tempót sugall e körülményeket figyelembe véve.

⁵³ JÁVOR László, *Az új szellemi yo-yo: az Exisztencializmus!*, Demokrácia 1946. november 24., 47. sz., 4.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ MADARASSY Zsuzsa, *Jean–Paul Sartre*, Haladás 1946. december 5., 47. sz., 8.; ACSÁDY Károly, *Politikamentes interjú Boldizsár Ivánnal*, Színház 1946 november 6., 43. sz., 6.

⁵⁶ Vö. COOPER, I. m., 12.

⁵⁷ Simone de BEAUVOIR, *A körülmények hatalma*, Magvető, Budapest, 1966, 132–133.

tek: fekete ing, fekete szvetter és fekete nadrág.⁵⁸ A Szivárvány egyik korabeli tudósítójánál ugyanezt olvassuk, a divatjelenséget az irányzattal azonosítja.⁵⁹ A hazai sajtó gúnyolódik Sartre-on és az „egzisztencializmus hazai divatja”-n. Németh Andor Sartre egyik előadásáról és az azt megelőző felfokozott várakozásról tudósít Párizsból.⁶⁰ A közönséget nem fejtegetései, hanem a fent említett divatjelenségbe illeszkedő Sartre személye vonzza, filozófiájában a korhangulat tükröződik.⁶¹ Többen tartanak attól, hogy Magyarországon is meghonosodni látszik az egzisztencializmus „divatja”. Gogolák Lajos arról számol be, hogy „izgatott elegáns dámák kutatnak és ostromolják a zavart segédeket” Sartre-kötetek után kutatva.⁶² Egy másik cikk sajnálattal állapítja meg, hogy „nem volt elég a háború, a tartárjárást megcsúfoló pusztítások, az infláció, az összeesküvés és a gondok-bajok százféle viperája”, még az egzisztencializmus divatja is „betört nyugatról”.⁶³

Szórakoztató egzisztencializmus

Az egzisztencializmus a korabeli szórakoztató irodalmat is megihlette. A Szabad Száj egyik, 1947. júliusi száma egész oldalt szentelt az irányzatnak,⁶⁴ bár a legtöbb viccnek csak címében van köze hozzá. A lap olvasói tehát hallhattak a szenzációszámba menő, egész oldalra érdekesített jelenségről⁶⁵, de a viccek (néhány kivételtől eltekintve) nem az egzisztencializmus beszédmódját vagy kulcsállításait veszik célba. Egyszerűen csak „nihilista”, „halálvágyó”⁶⁶ karakterén mulat például az egyik vers: „Sartre, aki mint próféta / Bukkant fel közöttünk nemrég. / Azt hirdeti, hogy a létnél / Mindenképpen jobb a nemlét. / Minek lenni? – Kérde méln, / Aki él, az úgyis meghal. / Meg se szüless, nem lesz dolgod / Bölcsővel és ravatallal, / Sartre mestert nagyratartom. / Egy kérdésem van csak hátra: / Hogyha kár volt megszületni, / Minek jött hát a világra ...?!”.⁶⁷ Egy vicc, *A híd alatt* két hajléktalan párbeszédére épít: „– Apafej, tudod mi az egzisztencializmus? / – Hogyne tudnám.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ HERCZEG György, *A Szivárvány munkatársa behatolt az egzisztencialisták párisi fellegrárába, amely egy pincében üvölt*, Szivárvány 1947. október 18., 42. sz., 24. Egy ehhez hasonló tudósítás szintén gúnyosan mutatja be Sartre-ot és a körülötte kiépülő az egzisztencialista „piacot”. (Vö. NEMES István, *Költő, mint fogkefe... Furcsaságok Páris legújabb irodalmi hőbortjairól*, Szabadság 1947. január 19., 15. sz., 6. Szintén a „förtelmes” egzisztencialista ruhadivatról számol be: [N. N.], c. n., Fehérvári Kis újság 1948. december 23., 295. sz., 3.

⁶⁰ NÉMETH Andor, *Jean Paul Sartre és az egzisztencialisták*, Új Magyarország 1946. december 28., 52. sz., 8.

⁶¹ Uo.

⁶² GOGOLÁK Lajos, *Exisztencializmus, – avagy a humanizmus próbatétele*, Új Magyarország 1947. május 17., 20. sz., 10.

⁶³ REGE Imre, *Budapesti levél „az egzisztencializmus”-ról*, Szabad Szó 1947. július 28., 169. sz., 6.; Hasonló megnyilatkozás: -ai [N. N.], *Marxista szemmel*, Népszava 1947. május 1., 98. sz., 10.

⁶⁴ Lásd a „Kétes egzisztencializmus” nevezetű oldalt: Szabad Száj, 1947. július 12., 28. sz., [3].

⁶⁵ A Szabad Száj mindössze négy oldalas kiadvány volt.

⁶⁶ Vö. RUFFY Péter, *Egy regény, amely leleplezi az egzisztencializmust*, Politika 1948. április 3., 14. sz., 6.

⁶⁷ ANTAL Gábor, *Kis dal az egzisztencializmusról*, Szabad Száj 1947. július 12., 28. sz., [3]. Bár a vers a korban kialakuló felszínes egzisztencializmus értelmezésre játszhat rá, így is inkább utal Nietzsche-re, mint Sartre-ra: „Ami legjobb lenne néked, azt el nem érheted soha: meg sem születni, nem létezni,

Ami nekünk nincs...”.⁶⁸ A megélhetés anyagi feltételeit nem csak viccek kapcsolják az irányzathoz.⁶⁹ Gador Bélánál olvassuk: „[l]áttam már pofozkodást miatta. Van már egzisztenciálisták asztaltársasága, láttam már egzisztencialista női kalapot, legutóbb egy vendéglőben marhasültet fogyasztottam a lá egzisztencializmus” – írja Gador, majd ezt követően arról számol be, hogy mit tudott meg az irányzatról egy barátjától, aki látta Sartre egyik darabját: „az egzisztencializmus az, amikor egy utcalány elbújtat egy négert és csupa tisztességtudásból szeretője lesz annak a csirkefogónak, aki a négereket meglincselte. Viszont másvalaki, aki a Művész Színházban volt, azt állította, hogy az az igazi egzisztencializmus, amikor nyílt színen másfél óráig kínozzák Ascher Oszkárt, aki végülis megunja, hogy minden percben négyfelé vágják, ezért a kitaposott beleire felakasztja magát”.⁷⁰ Végül pedig az értelmezési kísérletek kudarca után az egzisztencializmus valódi értelméről ír: „[d]ögöljön meg mindenki, csak nekem legyen sok pénzem, éljen a haza”.⁷¹ Azért idéztem Gador írását ilyen hosszan, mert kevés írás fejezi ki ennyire tömören és hatásosan azt, hogy hogyan uralta ekkor az egzisztencializmus a kortárs közbeszédet.

Igady-Kiss Sándor humoristának egyetlen,⁷² *A humorista is ember* című kis füzete is tartalmaz egy egzisztencializmusról szóló humoreszket.⁷³ A történet elbeszélőjét költő barátja lelkesen tájékoztatja, hogy előző nap Párizsból érkezett, ahol személyesen találkozott Jean-Paul Sartre-tal.⁷⁴ A barát eksztázisban számol be egy ultraista kiállításon lezajlott beszélgetésükről: „[m]egkérdeztem: Mi az *existencializmus* lényege? ... Aszongya: a dolgok léteznek, *de mégsem*, látjuk őket, *de nem biztos*, tudunk róluk, *de nem valószínű*... így ő!... A Sartre!... [...] De ez még semmi! Mindjárt be is bizonyította. Azt mondta: Nem is biztos, hogy ezen a helyen állunk, lehet, hogy *éppen fejjel lefelé fordultunk*”.⁷⁵ Majd ezek után a barát egy verset mutat az elbeszélőnek, melyet ő írt, és amelyet az egzisztencializmus ihletett. Az elbeszélő a verset

megmaradni *semminek*. A második legjobb pedig számodra az, ha meghalsz”. (Friedrich NIETZSCHE, *A tragédia születése*, ford. KURDI Imre – TATÁR Sándor, Helikon, Budapest, 2019, 37.)

⁶⁸ Szabad Száj 1947 július 12., 28. sz., [3].

⁶⁹ „Jean Paul Sartre-ről, az egzisztencializmus elnevezésű új filozófiai irány megalapítójáról kering ez a kis történet. Az egzisztencializmusról tudni kell, hogy senki sem tudja micsoda. Egy fiatalember egyenesen Sartrehoz [sic!] fordult kérdésével: / – Mester, tulajdonképpen mi az egzisztencializmus? / – Az, amire az egzisztenciát alapítottam!– felelte Sartre egyszerűen”. ([N. n.], c. n., Demokrácia 1947. június 22., 25. sz., 2.)

⁷⁰ GADOR Béla, *Mi az egzisztencializmus?*, Ludas Matyi 1947. május 21., 20. sz., 6.

⁷¹ Uo.

⁷² Igady-Kiss a negyvenes évek végén emigrált Franciaországba, és harminchét éven át a Szabad Európa Rádió munkatársa volt Karácsonyi Tamás álnéven. (<http://szer.oszk.hu/szemelyek/igady-kiss-sandor>, utolsó elérés: 2024. 10. 31.)

⁷³ A füzet hirdetése is erre épül: „Hogyan írna Karinthy a választásokról? Érti Ön az egzisztencializmust? Olvassa el IGADY és VASI az írott és rajzolt humor két kiváló képviselőjének »A HUMORISTA IS EMBER« című szennzációs, humoros könyvét”. ([N. n.], c. n. [Hirdetés], Magyar Nemzet 1947. szeptember 10., 204. sz., 4.)

⁷⁴ Vö. IGADY-KISS Sándor, *Most már értem az egzisztencializmust... exis...* (szóval ezt az új „izéizmust”) = Uő., *A humorista is ember*, Fodor Árpád könyvnyomda, Budapest, é. n. [1947], 7–8.

⁷⁵ Uo., 8. Kiemelés az eredetiben.

hallva elájul, majd mikor felkel, elkéri azt, és az olvasó elé tárja. A vers, amelyet az elbeszélő közöl, nem Igady-Kiss leleménye, hanem egy létező avantgárd költemény, Kudlák Lajos verse, mely a *Ma* egyik 1921-es számában jelent meg.⁷⁶ Végezetül az elbeszélő megjegyzi: „Hurrá! Érttem az egzisztencializmust! / Próbálják meg önök is! / Olvasgassák néhányszor a fenti verset. / De lehetőleg »fejjel lefelé fordulva«... / Fog az menni”.⁷⁷ Úgy gondolom, Igady-Kiss nem véletlenül idéz egy húsz évvel korábbi avantgárd költeményt, és szerepelteti Sartre-ot egy ultraista kiállításon, megidézve Karinthy Frigyes humoreszkjét.⁷⁸ A *tanulság* főszereplője halála bekövetkeztével visszafelé éli le az életét, és újra Szent Péter elé járulván megosztja vele tapasztalatát: „[m]inden tanulság, amit tettem, egy megfigyelésre szorítkozik, szent atyám. [...] Hogy Kassák Lajos verseinek hátulról visszafelé olvasva éppen úgy nincs értelme, mint előlről hátrafelé”.⁷⁹ Igady-Kiss szövege az (ekkor már kifulladás)⁸⁰ avantgárd hagyományt megidézésével – Kudlák Lajos meg nem nevezett versével, amely Kassák lapjában jelent meg – az egzisztencialista filozófia értelmetlenségére, illetve (akár a közbeszédre reflektálva) érthetetlenségére mutat rá.⁸¹ Az említett „fejjel lefelé fordulva” olvasás és az időben előre-hátra mozgás párhuzama az egzisztencialista filozófia értelmetlenségére, felforgató jellegére utalhat.⁸²

Egzisztencializmus a színpadon

Már több idézet is utalt arra, hogy a korszak színházai egzisztencialista darabokat is adtak elő. 1947-ben két Sartre-drámát állítottak színpadra, az egyik *A tisztességtudó utcalány* (*La putaine respecteuse*), melyet május elsején mutatott be a Nemzeti Színház,⁸³ a másik a *Temetetlen holtak* (*Morts sans sépulture*), melynek bemutatója május tizenhatodikán volt a Művész Színházban.⁸⁴ Míg előbbi 37 előadást élt meg, ami az évadban átlagosnak mondható,⁸⁵ addig a *Temetetlen holtak* mindössze hatot,

⁷⁶ Vö. Uo., 9; KUDLÁK Lajos, *Vers*, 2, Ma 1921/3., 36.

⁷⁷ IGADY-KISS, I. m., 9. Kiemelés az eredetiben.

⁷⁸ A kötet egy másik írása explicit módon próbálja imitálni Karinthy írásmódját. Lásd: IGADY-KISS Sándor, *Így írta Karinthy...* = Uő., *A humorista is ember*, Fodor Árpád könyvnyomda, Budapest, é. n. [1947], 28–29.

⁷⁹ KARINTHY Frigyes, *A tanulság* = Uő., *Nevető dekameron*, Athenaeum, Budapest, 1923, 13.

⁸⁰ Derék Pál szerint a magyarországi avantgárd a húszas évek végére, illetve a harmincas évek elejére fulladt ki. Vö. DERÉKY Pál, *A magyar avantgárd irodalom: 1915 – 1930* = Uő., *„Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi”. A XX. század eleji magyar avantgárd irodalom*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998, 289–296.

⁸¹ Már a cím is az egzisztencializmus összetettségére utal: *Most már értem az egz... exis...* (szóval ezt az új „izéizmust”)

⁸² Két írás még említhető a korszakból, amelyet keletkezésükkor nem szántak humorosnak, de ma már nem tudjuk másképp olvasni: ANAVI Ádám, *Exisztencializmus a konyhában*, Útunk 1947. január 18., 2. sz., 9.; VAJDA István, *Megbukott. 1947 legnagyobb budapesti bukásainak hiteles listája*, Szivárvány 1947. december 20., 51. sz., [14].

⁸³ SZÉKELY György, *A Nemzeti Színház = Magyar színháztörténet 1920–1949*, főszerk. BÉCSY Tamás – SZÉKELY György, szerk. GAJDÓ Tamás, Magyar Könyvklub, Budapest, é. n. [2005], 294.

⁸⁴ SZÉKELY György, *A Művész Színház* = Uo., 667.

⁸⁵ Vö. *A Nemzeti Színház*, szerk. SZÉKELY György, Gondolat, Budapest, 1965, 233.

miután politikai okokból le kellett venni a műsorról.⁸⁶ E kritikákra is kiterjeszthető P. Müller Péter jellemzése az 1920 és 1949 közötti korszakról: „(...) a színház (az előadás) nem tárgyát jelentette egy-egy írásnak, hanem ürügyét. A cikkek túlnyomó többségében a szerzők egy színházi bemutató alkalmából a színre került darabot ismertették, ritkábban elemezték, majd a cikk végén röviden megemlíttettek az előadás néhány fontosabb közreműködőjét”.⁸⁷ A háború után ez is megváltozott: „(...) számos korábbi folyóirat, napilap megszűnt, a korábbi színikritikusok egy része a viláégés áldozata lett, vagy elhallgatott. A megszűnő lapok helyét rövidesen betöltötték a pártok orgánumai, [...] a kulturális életben a színház és a színházi kritika átpolitizálása, »pártosodása« hamar megkezdődött”.⁸⁸

Benedek András, a *Tisztességtudó utcalány* fordítója a bemutató másnapján cikket közölt a darabról, melyben elismeri Sartre drámaírói kiválóságát, de gondolkodóként, filozófusként elmarasztalja őt: kiemeli, hogy a darab általa tételezett mondanivalójával szemben „[i]genis van abszolút igazság – ha nem is tudjuk ezt mindig szavakba foglalni. Van mércénk a jó és rossz megkülönböztetésére, van az írónak is, alakjainak is, s ez egy a miénkkel”.⁸⁹ A színikritikák visszatérő fordulata ez.⁹⁰ Az Új Magyarország a bemutatott darabokra reagálva – feltételezhetjük, hogy a közönséget kívánva hangolni – egy hosszú, költői invencióval megírt lejárato cikket jelentet meg Sartre-ról, melyben a szerző filozófiáját és drámáit is kemény gúnnal támadja.⁹¹

A legerősebb kritikai visszhangot azonban a *Temetetlen holtak* váltotta ki. Erdődy János „ártalmas és hitvány műnek”, „tömény ellenforradalomnak” nevezte, Szabó István talált némi értéket a darabban, de végül Sartre-ot pesszimistának minősíti.⁹² Erdődyéhez hasonlóan Molnár Miklós kritikáját is a marxista ideológia hatja át: „(...) senkit sem tud [meggyőzni] nihilizmusáról, arról, hogy nem nagy eszmények és elhatározások, hanem pillanatnyi indulatok és érzelmek, s nem társadalmi erők és törvényszerűségek, hanem pillanatnyi adottságok kormányozzák tetteinket”.⁹³ A marxista sajtó mellett a konzervatívabb, polgári ízlés sem volt elégedett a darabbal.

⁸⁶ Vö. SZÉKELY, A Művész Színház, 667. Fábri Zoltán visszaemlékezése szerint a *Zárt tárgyalást* (Huis clos) is elő akarták adni a *Temetetlen holtakkal* együtt. Lásd: FÁBRI Zoltán visszaemlékezése = A Művész Színház 1945–1949. Almanach, szerk. SZÁNTÓ Judit, Múzsák Közművelődési, Budapest, é. n. [1985], 402.

⁸⁷ P. MÜLLER Péter, A színházi kritika, 1179.

⁸⁸ Uo., 1197.

⁸⁹ BENEDEK András, A tisztességtudó utcalány és az egzisztencializmus, Pesti Műsor 1947. május 2., 19. sz., 5.

⁹⁰ Vö. VÉSZI Endre, Sartre és Shaw a Magyar Színházban, Népszava 1947. május 4., 100. sz., 6.; KESZI Imre, Tánc Sartre körül, Szabad Nép 1947. május 11., 106. sz., 9. Ez utóbbi cikk pártpolitikai konfliktust is kiváltott megengedőbb kritikai hangvétele miatt. (Lásd: SCHEIBNER Tamás, A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953, Ráció, Budapest, 2014, 127.)

⁹¹ SZABÓ Zoltán, A szakállatlan próféta. Sartre János Pál darabjai elé, Új Magyarország 1947. május 10., 19. sz., 9.

⁹² ERDŐDY János – SZABÓ István, Két bírálat a „Temetetlen holtak”-ról, Népszava 1947. május 18., 111. sz., 4.

⁹³ MOLNÁR Miklós, Temetetlen holtak. Sartre bemutató a Művész Színházban, Szabad Nép 1947. május 20., 112. sz., 4. Lásd még: STAUD Géza, Utóhang Sartre-hoz, Színház 1947. június 3., 23. sz., [17].; [N. n.], Marxista szemmel, 10.

Galamb Sándor ugyan megjegyzi, hogy hiába áll az egzisztencializmus ellentétben a katolikus felfogással,⁹⁴ a kritikák nem értették meg az irányzat filozófiai mélységét, végül azonban ő is elutasítja a két bemutatott darabot. A *tisztességtudó utcalány* alaphelyzetét „keresettnek” és „tendenciózusnak” véli, a *Temetetlen holtakon* pedig a horatius-i illendőség szabályát kéri számon.⁹⁵ Ugyanakkor többen a darab(ok) védelmére kelnek, sőt olyan kritikát is találunk, mely egyenesen dicséri őket.⁹⁶ Várkonyi Zoltán, a darab rendezője az elmarasztaló marxista kritikákkal szemben a darab pozitív marxista értelmezését fogalmazza meg.⁹⁷ Egy cikkben Sartre-ot kérdezik, hogy mi a véleménye a bírálatokról,⁹⁸ a Színházban pedig Kassák Lajos nyilatkozik az egzisztencializmusról, és elítéli a politikailag elfogult kritikusokat.⁹⁹

Ahogy a kultúra más területei (könyvkiadás, szórakoztatóipar stb.), úgy a korabeli színház is részt vállalt az egzisztencializmus közvetítésében. A magyar színházi bemutatók – csakúgy, mint a könyvkiadás a maga területén – a nyugati bemutatókkal mozognak együtt. Sartre darabjait Európa legjelentősebb színházi rendezői állítják színpadra, így Olaszországban Luchino Visconti 1945-ben a *Zárt tárgyalást*, Gustaf Gründgens és Jürgen Fehling Németországban 1947-ben és 1948-ban a *legyeket* (*Les Mouches*), Peter Brook pedig Nagy-Britanniában 1946/47-ben a *Zárt tárgyalást*, a *Temetetlen holtakat* és a *tisztességtudó utcalányt*.¹⁰⁰ Azonban, mint ahogyan arra Fábri Zoltán visszaemlékezése, Várkonyi Zoltán védekezése és Kassák Lajos ítélete rámutat, a korszak marxista sajtójának – természetesen a politikai átmenettel összefüggésben – kiemelt szerepe van az egzisztencializmus megítélésében.

Az egzisztencialista irodalom Magyarországi recepciója

Mint ahogy korábban említettem, ebben az időszakban nagyobb figyelem irányul az irodalomra, mint a filozófiára. Hamvas Béla 1946-ban már beszámol a „francia

⁹⁴ Erre más is felhívja a figyelmet a korban: „(...) a keresztény bölcsélet – az egzisztencializmus nem egy elfogadható, értékes megállapítását leszámítva –, csak elutasítólag nyilatkozhatik erről a filozófiai irányról”. (HORVÁTH Sándor, *Az egzisztencializmus alapfogolata és kilengései*, Vigilia 1947/4., 205.)

⁹⁵ Vö. GALAMB Sándor, *Sartre, Shaw és Shakespeare*, Vigilia 1947/6., 376–377. Ilyen jellegű – és a korábbiakban bemutatott – kritikák egyébként nyugaton is meghatározóak voltak Sartre darabjainak megítélésében. (Vö. JAMIE ANDREWS, „Existentialist Hu-ha?”. *Censoring the Existentialists in the British Theater* = *Sartre and the International Impact of Existentialism*, szerk. Alfred BETSCHART – Julian WERNER, Palgrave Macmillan, Cham, 2020, 133–134.)

⁹⁶ „Csak elismerés jár a Művész Színháznak, hogy Sartre művével megismertette a magyar közönséget. Dicsérjük független választását. Lehet, hogy Sartreban a divat csábította, de követhetne sokkal könnyebben és meghonosodottabban hordozható szellemi divatokat is”. (KÜRTI Pál, *Temetetlen holtak*. *Sartre-bemutató a Művész Színházban*, Politika 1947. május 24., 8. sz., 11.)

⁹⁷ „A darab mondanivalója, egész vezetése azonban – nem hiába a paradoxonok filozófiája az egzisztencializmus, erős élet-igénylést hordoz, a haladó szellemi értékek győzelmét az elnyomás, a reakció felett”. (VÁRKONYI Zoltán, „A te munkád a világban”, Pesti Műsor 1947. május 16., 21. sz., 5.)

⁹⁸ Vö. FARAGÓ László Pál, A „meglepő” író – közelről. *Beszélgetés Jean Paul Sartre-ral, az egzisztencializmus prófétájával*, Új Magyarország 1947. június 21., 25. sz., 10.

⁹⁹ Vö. PAPP Antal, A kritika félremagyarázza Sartre-t. Kassák Lajos a „Temetetlen holtak” hőseinek igazi arcáról, Színház 1947. május 27., 22. sz., [7].

¹⁰⁰ Vö. BETSCHART, I. m., 15.

egzisztencializmus irodalmáról”, jellemzése azonban ugyanannyira tágítja ki az irodalom körében az egzisztencializmus meghatározását, mint az korábban a filozófia esetében is megfigyelhető volt,¹⁰¹ de Báti László is csak regisztrálja Sartre megjelenését.¹⁰² Három személy azonban szinte egyidőben reagál az egzisztencialista regény műfaji problémájára: Kolozsvári Grandpierre Emil, Máthé Lídia és Sótér István.

Kolozsvári Grandpierre Emil szerint Sartre gondolkodásának logikus következménye, hogy filozófiai igényű mondanivalóját irodalmi műveivel is igyekszik megerősíteni, mivel az egzisztencializmus „(...) a létezés leglényegesebb jellemzőit az egyszeri, az egyéni, tehát a soha nem ismétlődő, nem törvényszerű, hanem kivételes jelenségekben keresi”¹⁰³. Kolozsvári Grandpierre koránál összetettebb képet fest Sartre filozófiájának jellemzőiről műfaji megfontolásokkal (Sartre *Az Undor* (*La Nausée*) című 1938-as regényét például még nem tartja egzisztencialista műnek)¹⁰⁴ végül az egzisztencialista regény meghatározása ellentmondásos lesz. A szabadság és a sartre-i döntés (kritikai) elemzése után kijelenti, hogy az „egzisztencializmus és regényírás nem tartoznak szorosan össze” és, hogy míg „egy katolikus regényből ki-elemezhető a keresztény világszemlélet, egy marxista regényből a marxizmus főbb tételei”, addig az „egzisztencialista regény [...] aligha tárja fel az egzisztencializmus életfelfogását”¹⁰⁵. Azonban pár sorral lejjebb már a következő olvasható: „(.) [m]inél mélyebben befurakodik a kíváncsi elme az egzisztencialista bölcseleti művekbe, másfelől az úgynevezett egzisztencialista regények világába, annál inkább gyanakodni kezd. A minduntalan felbukkanó motívumok – undor, szorongás, szabadság, választás, érzékiség stb. – az egzisztencializmusra utalnak, a feldolgozás módja azonban nem”¹⁰⁶. Tehát míg Kolozsvári Grandpierre azt állítja, hogy az egzisztencialista regényt tematikusan nem határozza meg az egzisztencialista filozófia, később a motívumok kapcsán ennek ellentmond. Azonban szerinte, mert nem hoz létre új regényformát, hanem A regények hagyományos poétikákat mozgósítanak, nem lehet új műfajról beszélni.¹⁰⁷

Máthé Lídia a Forumban közli elméleti fenntartásait az egzisztencialista regénnyel kapcsolatban. Cikkében három dátumot emel ki (1870, 1914, 1940) ezzel is jelezve, hogy az egzisztencializmus művészeti fordulatot hozott magával.¹⁰⁸ Máthé a metafizika és az irodalom kapcsolatát problematizálja marxista vetületben: „(...) [a] metafizika és a regény asszimilálása, minden más hatásán kívül, káros magára a metafizikára és a regényre is. [...] A regénynek alapeleme a szavahihetőség. Vagyis,

¹⁰¹ Vö. HAMVAS Béla, *A francia egzisztencializmus irodalma*, Athenaeum 1945–1946/[1], 27–28.

¹⁰² Vö. BÁTI László, c. n., *Diárium 1946/4–9.*, 35–36.

¹⁰³ Vö. KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *Az egzisztencialista regény*, *Diárium 1946/10–12.*, 12–13.

¹⁰⁴ Vö. Uo., 14–15. Ez már csak azért is érdekes, mert itthon később az *Undort* az egyik legfontosabb egzisztencialista regényként tárgyalják. Lásd például: MAGYAR Miklós, *A francia regény tegnap és ma. A francia egzisztencialista regény, az új regény és a nouveau nouveau roman*, Akadémiai, Budapest, 1986, 11–44.

¹⁰⁵ KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE, I. m., 17.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Uo., 17.

¹⁰⁸ MÁTHÉ Lydia, *A francia regény legújabb útjai*, *Forum 1946/4.*, 317.

ahhoz, hogy remekmű legyen, valóságként kell elfogadtatnia velünk az eseményeket, melyek az író költött invenciói csupán. A regénybe ültetett metafizika elve megöli bennünk a valószínűség érzetét és ezzel a műfaj értékét a minimálisra csökkenti le”.¹⁰⁹ Nyilvánvaló, hogy Máthé itt kimondatlanul a szocialista realista írások követelményrendszerére utal,¹¹⁰ és ezzel állítja szembe az egzisztencialista regény poétikáját.¹¹¹ Máthé szintén elkülöníti az *Undort* és a *Férfikort* (*L'Âge de raison*) egymástól: szerinte míg előbbi a lét értelmét magyarázza, addig az utóbbi az „existencialista szabadság regénye”.¹¹² Sartre regényeiről való eszmefuttatásának konklúziója is meglehetősen negatív.¹¹³ Máthé – mint ahogyan az a korszak ideológusainak egyébként is fő célja – az egzisztencializmus irodalmát a polgári irodalommal azonosítja, annak ellenére, hogy az éppen ezzel szemben pozicionálja magát.¹¹⁴ Végezetül Máthé az egzisztencializmus irodalmi irányzatának két másik képviselőjét is jellemzi: Beauvoirról megállapítja, hogy gyengébb teoretikus Sartre-nál, viszont éppen ez teszi őt „vérbeli regényíróvá”.¹¹⁵ Azonban Camus-höz hasonló abban a tekintetben, hogy művészetük pusztán filozófiai elméleteik „regénybeköltése”.¹¹⁶ A kérdésekként megformált, bíráló konklúzió implicit válaszokat is tartalmaz: „(...) [e]lfogadhatunk-e egy világképet, mely a nihil szabadságát ajánlja fel nekünk, mint egyetlen, lehető emberi eszményképet”.¹¹⁷

Sőtér István az egzisztencialista irodalom korai recepciójához képest jó érzékel azonosítja az egzisztencialista regény tematikus jellemzőit, bár elemzése ellentmondással kezdődik: kijelenti, hogy Sartre filozófiai nézetei nem nyilvánulnak meg

¹⁰⁹ *Uo.*, 318.

¹¹⁰ Ebben az időszakban a Kommunista Párt céljait kiszolgáló ideológusok még nagyon óvatosan fogalmaztak. Azért, hogy elkerüljék „(...) a szovjet minta túlságos előtérbe állítását, [...] nemcsak a szocializmus perspektívájának emlegetését mellőzték, hanem a szocialista realizmus terminust is jóformán törölték a szótárból”. (SCHEIBNER Tamás, *I. m.*, 264. Különösen: *Uo.*, 97–141.)

¹¹¹ A Máthé által felvázolt „szavahihetőség” a szocialista realista műfaj által megteremtett új olvasó nézőpontjával vonható párhuzamba, kinek „nézőpontja teljesen egybeesik a szerzőével”, azaz aki „a karaktert nem egy fiktív világ részeként kezelte”, és interpretációjában nem úgy látta, hogy „egyik vagy másik esetben az író így vagy úgy formálta meg a főhőst, és ez esetleg vitatható megoldás, hanem az író »nem látta helyesen« a hős motivációit”. (*Uo.*, 32.) Ez egyébként – ahogy arra Scheibner Tamás is utal – Lukács elméletével is összecseng: „Amit Engels Balzacról írván «a realizmus győzelmének» nevez, a realista művészi alkotás gyökeréig ás. Föltárja, hogy mit jelent az igazi realizmus: a nagy író valóságéhségét, valóságfanatizmusát, amelynek morális oldala az írói becsületesség. Az olyan nagy realista, mint Balzac, ha az általa kigondolt helyzetek és megteremtett alakok belső művészi fejlődése ellentétbe kerül legdédelgetett előítéleteivel, sőt legszentebb meggyőződéseivel, egy pillanatra sem habozik félretolni azokat, s azt írja meg, amit igazán lát. [...] Nem igazi realista, nem igazán jelentékeny író az, aki kormányozni tudja saját alakjainak kibontakozását”. (LUKÁCS György, *Előszó* = *Uo.*, *Balzac, Stendhal, Zola*, Hungária, Budapest, é. n. [1945], 22–23.; SCHEIBNER, *I. m.*, 114.)

¹¹² MÁTHÉ, *I. m.*, 319–321. A különbséget a következőben is láttatja: „Roquentin megérti kínos helyzetét, tudja, hogy azzal az alartomos, szeszélyes undorral, ami a létét jelenti, mindennek vége is van, nincs mit keresnie többé. Mathieu, ezzel szemben, nem nyugszik bele sorsába”. (*Uo.*, 321.)

¹¹³ *Uo.*

¹¹⁴ *Uo.*, 321–322.

¹¹⁵ *Uo.*, 322–323.

¹¹⁶ *Uo.*, 323.

¹¹⁷ *Uo.*, 324.

irodalmi munkásságában,¹¹⁸ majd írása második részében már a filozófia és az irodalom kapcsolata mellett érvel.¹¹⁹ Sőtér Sartre filozófiáját a szorongás, a pesszimizmus fogalmai és a háborús hangulat felől értelmezi, de kiemeli annak optimista irányultságát is.¹²⁰ Ismerteti a sartré-i egzisztencializmus elődeit (Heidegger, Jaspers, Kierkegaard), azonban éleslátóan emeli ki a sartré-i változat etikai fókuszát, és különíti el ezáltal elődeitől: „Sartre megfogalmazásában ez a tan valóban francia ábrázatot öltött, sajátos, morális hangsúllyal bővülten, [...] [nála] az egzisztencializmus már azáltal is erkölcsi jelleget nyert, hogy a szabadság kérdését a tan egyik sarkalatos elemévé avatta”¹²¹, majd kiemeli a szabadság, az elköteleződés és a döntés kérdését, amelyek irodalmi munkásságában is meghatározók¹²². Nem talál formai és poétikai újdonságot a regényekben, de a döntés-probléma központivá tétele okán az európai regény megújulását véli felfedezni bennük.¹²³ Végezetül a tematikus meghatározottság jelentőségét állítja: „(...) [a]z »exisztencialista« regény zártabb a stendhalinál, s lazább a szürrealistánál. Cselekménye talányosan kanyargó és bujkáló, s csak akkor rendeződik ártekinthetővé, ha kulcsát megjeljük. De ez a kulcs: az egzisztencializmus, melynek vitathatósága oly fájdalmas kétségeket ébreszthet a modern regény egyik legszebb eredményének szilárd volta iránt”¹²⁴.

A bemutatott koncepciók alapján is látható, hogy a Sőtér-tanulmányon kívül az egzisztencialista irodalomhoz való viszonyulás inkább kritikai. Ugyanez jellemzi az egzisztencialista irodalomról való közvélekedést is: az ábrázolásmód pornográf,¹²⁵ a regények a pesszimizmus és a hiábavalóság megszólaltatói,¹²⁶ az erkölcstelen élet hirdetői¹²⁷ – állítják a Sartre regényeit elemző recenzensek, de marxista elfogódottságú cikkek garmadájának sem titkolt célja az egzisztencializmus megsemmisítése.¹²⁸ Említhető néhány visszafogott, elismerő írás,¹²⁹ azonban Camus (egzisztencializmushoz sorolt *Közöny*ének megjelenését követően a kritika elutasításba fordult át. A *Közöny*t a kritikák szerint „teljes emberi csőd és üresség”¹³⁰, az „önmagukba

¹¹⁸ „[M]ily meglepő, hogy ez a regény épp írója tanainak igyekszik legkevésbé bizonyítékául szolgálni, s mintha az igazán szabad ember még tulajdon meggyőződésének sem válhatnék szolgájává”. (SŐTÉR István, *A szabadság útjai*, Válasz 1946/3., 271.)

¹¹⁹ Olyannyira, hogy a *Férfikor* egyik epizódját összefüggésbe hozza a Sartre filozófiai írásaiban megjelenő illusztratív példákkal. (Vö. Uo., 275.)

¹²⁰ Uo., 271.

¹²¹ Uo., 272.

¹²² Uo., 272–273.

¹²³ Uo., 275–276. Ugyanitt Sőtér kiemeli Dosztojevszkij hatásának a fontosságát, az egzisztencialista irodalom hagyományának folytonossága szempontjából. Ezt szintén jó érzékkel ismeri fel, lásd: Jeff MALPAS, *Existentialism as literature = The Cambridge Companion to Existentialism*, szerk. Steven CROWELL, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 296–300.

¹²⁴ SŐTÉR, I. m., 277.

¹²⁵ FÜZESSÉRY Katalin, *Jean–Paul Sartre: Les Chemins de la liberté*, Vigilia 1947/2., 123–124.

¹²⁶ MURÁNYI–KOVÁCS Endre, *A mai francia irodalom*, Új Idők 1947. február 22., 8. sz., 183–184.

¹²⁷ [N. N.], *Jean Paul Sartre: Férfikor*, Csillag 1948/4., 64.

¹²⁸ Vö. SALAMON László, *Az irodalom nihilistái*, Útunk 1947. február 15., 4. sz., 2.; Lásd még: BÁTI László, *Jean–Paul Sartre: Férfikor*, Diárium 1948/3., 95.

¹²⁹ MADARASSY, I. m., 8.

¹³⁰ [N. N.], *Exisztencialista csödtömeg*, Valóság 1948/4., 347.

süllyedő emberek lassú fölmorzsolódása, az emberi közösségből kiszakadó egyén belső tragédiája s az egyre szűkülő világkép”¹³¹ jellemzi. Ruffy Péter szerint a regényben „a) az élet reménytelen, / b) sorsunkon változtatni nem tudunk, tehát / c) minden mindegy”, majd kiemeli a szövegből a halálvágyat, a nihilt és a társadalmilag elkötelezett élet elutasítását.¹³² De van olyan értelmezés, amely szerint a *Közöny* „a nyugati gondolkodás teljes anarchiáját jelzi”,¹³³ és van, amely a mű feltételezett mondanivalóját politikai (marxista) síkra fordítja le.¹³⁴ Camus könyvéről egy kisebb irodalmi vita is kialakul, amelyről még érdemes beszámolni.

A Camus-vita

A vitát Németh László Válaszban megjelent cikke indította el, ahol Camus *A pestis* (*La Peste*) című regényét fordításra ajánlja, és a műben megjelenő pestist a háború, illetve a német megszállás allegóriájaként olvassa.¹³⁵ A cikke elsőnek Máthé Lídia reagál a Forumban, ahol az egzisztencializmust már kifulladt, véget ért irányzatként értékeli és azt nehezményezi, hogy a hazai kiadók ezt figyelmen kívül hagyva újból egzisztencialista regényeket adnak ki.¹³⁶ Máthé 1946-os cikkével szemben militáns hangnemet üt meg: az egzisztencialista (sartre-i) regényt gúnyosan jellemzi, majd a műfajt (ismét) a polgári regény folytatásaként írja le.¹³⁷ Ezután – az egzisztencialistákat Heidegger követőiként megnevezve – a marxista sajtó retorikájára jellemzően, az érvelésnek vagy a vitának látszatát sem tartva fenn, az egzisztencializmus (általá értelemezett) igazságfogalmát megsemmisítő demagógiával tárja az olvasók elé: „(...) [i]gazságnak nyilvánították a képtelent, azt a filozófiai bábót, amit kizárólag önmaguk felmagasztalására teremtettek. A filozófia fennállása óta még nem akadt gondolkodó, aki a *semmit* egy egész szisztéma konklúziójának nevezte. Heideggerék tették ezt először, talán csak azért, mert jól érezték magukat, ha nem is az *abszurdban*, ami nem létezik, inkább a semmiben, melyben őistenségük nagyságát felségesebbnek találták”¹³⁸.

Csak ezek után tér rá Camus problémájára, és kezd a Németh László által felvetett gondolatokra reflektálni. Elsőként allegorikus értelmezésével száll vitába: nem érdemes és helytelen szimbólumokat keresni a *Pestis*ben, hiszen nem a valóság költői vagy „irreális” ábrázolásáról van szó, hanem „egy olyan szükséglet magyarázatáról, amely nem is szükséglet, legalább is nem életszükséglet, minthogy a realitáshoz és az élethez semmi köze sincsen”¹³⁹. Sokatmondó, hogy Máthé ezután nem is a *Pestist*

¹³¹ VIDOR Miklós, *Két egzisztencialista regény*, Vigília 1948/6., 378. Ugyanitt Vidor a háborús hangulat kifejeződését is kiemeli. Vö. Uo., 379.

¹³² RUFFY, I. m., 6.

¹³³ KÉZAI Béla, *Közöny. Egy egzisztencialista regény margójára*, Új Ember 1948. április 18., 16. sz., 3.

¹³⁴ [N. Gy.], A. Camus: *Közöny*, Társadalmi Szemle 1948/6–7., 508.

¹³⁵ Vö. NÉMETH László, *Két lektori jelentés*, Válasz 1948/4., 374.

¹³⁶ MÁTHÉ Lídia, *Ismét egzisztencializmus...?*, Forum 1948/8., 640.

¹³⁷ Uo., 640–641.

¹³⁸ Uo., 642. Kiemelés az eredetiben.

¹³⁹ Uo.

kezdi el elemezni, hanem a *Közönyt*, megkérdőjelezve, hogy regénynek tartható-e egyáltalán, hiszen „(...) a regény magyarázva mesél és mialatt mesél, kauzális renddel pótolja az események láncolatának kronologikus sorrendjét”¹⁴⁰, majd ugyanitt a Németh által a *Pestis*ről mondottakat ütközteti az előbbi regénnyel.¹⁴¹ Tehát Máthé érvelésének ezen szakaszában és *Pestis*-értelemezésében is csúsztat. Úgy vélem, Máthé azért próbálja meg a *Pestis*t példázatos (azaz a pestist a náci megszállással azonosító) értelmezéstől megfosztani,¹⁴² hogy végső ítélete ne keveredhessen ellentmondásba,¹⁴³ és ezért olvassa a *Közönyt* a Németh László által a *Pestis*ről elmondottakat. Nem nehéz írásában rámutatni a retorikai és az érvelés szándékban történő változásokra. Míg 1946-ban még többnyire irodalmi szempontok szerint próbált értékkéítéletet mondani az egzisztencialista irodalomról, addig itt már nem maradt más, mint az ellenfél megsemmisítése ideológiai síkon.¹⁴⁴

A vita következő állomása Csécsy Imre kritikája, amely elismeri a mű irodalmi értékét, de elítéli annak filozófiai üzenetét. Az egzisztencializmus keresztény kritikáját fogalmazza meg: szerinte a világnézet logikai alapja ingatag, mert „minden individuum önmaga exisztenciájába van zárva”, és az így szeretne együttérzésre buzdítani, azonban a valódi emberi kapcsolatok kialakításához csak a „lélek útján” juthat el az ember.¹⁴⁵ Kritikájához fűzött utóiratában Csécsy kiemel két kritikát. Az egyik Sőtér István Camus-kritikája,¹⁴⁶ melyet olvasóinak ajánl, ha erről az irányzatról alaposan szeretnének tájékozódni, azonban azoknak, akik „a felületes tájékozódást és a dogmatikus elfogultságot szereti[k]”, azoknak Máthé Lídia korábban elemzett cikkét javasolja.¹⁴⁷ Csécsy kétségbe vonja Máthé ítéletét, és felhívja a figyelmet annak ideológiai elfogultságára.¹⁴⁸ Máthé Lídia reagált Csécsy cikkére, és válaszával igazolta

¹⁴⁰ Uo., 643.

¹⁴¹ „A regény állandó folytonosságot és kifejlődést követel, melyből Camus könyvében mit sem kapunk és a *Közönyt* az egzisztencialista metafizika mesterfogásai ellenére se lehet regénynek nevezni, még hozzá olyan regénynek, melynek «van individualitása, meséjének, anyagának olyan vonásai, melyek a regények áradatában is emlékeztetnek teszik». (Uo., 643.)

¹⁴² Ti. attól az értelmezéstől, amely a regény megjelenésétől kezdve uralta a vonatkozó kortárs diskurzust. (Vö. Philip THODY, *Albert Camus. A Study of His Work*, Grove Press, New York, 1959, 34–35.)

¹⁴³ A *Pestis*ben és a *Közönyt*ben „spiritualista és újfasiszta elemeket” vél felfedezni. (MÁTHÉ, *Ismét...*, 643.)

¹⁴⁴ A Forum látszólagosan konstruktív, majd fokozódó militáns hangnemére Németh G. Béla is felhívja a figyelmet. (NÉMETH G. Béla, *Hét folyóirat. 1945–1950*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000, 73–74.)

¹⁴⁵ Vö. CSÉCSY Imre, *A lélektelen ember*, Huszadik Század 1948/5., 396–399.

¹⁴⁶ Sőtér István megjegyzi, hogy a kritika nem fordított elég figyelmet arra, hogy felismerje a különbségeket Camus és Sartre munkássága között, és ezért Camus-t is könnyelműen a Sartre által képviselt irányzathoz sorolta. Sőtér szerint az *Undor* és az abban színre vitt abszurd gondolata az egzisztencializmus origója, amelytől Sartre és Camus is később eltávolodik. Sőtér érvelése itt zavarossá válik, hiszen egyértelműen kijelenti, hogy Camus-t nem lehet egzisztencialistának nevezni, később azonban Camus *Közönyt* elemezve annak abszurd fókuszsa miatt „egzisztencialistább” műnek nevezi Sartre bármely művénél. Míg Sőtér előző tanulmányában nagyon jól tudta azonosítani a Sartre regényeiben megjelenő filozófiai gondolatokat, addig itt éppen arról feledkezik meg, hogy az általa is emlegetett szabadság vagy *viscosité* fogalmai (amelyekkel Sartre elvileg eltávolodik saját filozófiájától) éppen a *lét és a semmi* című programadó, az egzisztencialista filozófia főművének tekinthető munkájában válnak kiemelt fontosságúvá. (Vö. SÓTÉR István, *A reménytelenség útjai*, Válasz 1948/7., 554–556.)

¹⁴⁷ CSÉCSY, I. m., 400.

¹⁴⁸ Uo.

Csécsy bírálatát: „(...) [k]öztudomású, hogy a »Forum« irodalmi és kritikai folyóirat – most az egyszer azonban kénytelenek vagyunk pedagógusokká átalakulni, hogy, tisztára jóindulatból, kiegészítsük Cs. I. tudását, vagyis megtanítsuk arra, amit az iskolában és azóta elfelejtett megtanulni. [...] Csécsi nem tájékozódott csak *perszekutált*, miközben elfelejtett kinyitni egy filozófiai szakszótárt (tudás híján ez se szégyen) és megnézni benne, hogy mi is tulajdonképpen a spiritualizmus és a miszticizmus”¹⁴⁹.

Amint az a fentiekből látható, az egzisztencialista irodalom recepciója többnyire kritikus volt, amely legfőképp a korabeli marxista sajtó erősödésének köszönhető, de az ítéletben az akkori keresztény-konzervatív közlés is osztozott.¹⁵⁰ Sőtér István szinte egyszemélyben testesítette meg az elismerő bírálatot, azonban hiába jelentek meg már kezdetben is versengő koncepciók az egzisztencialista irodalom kapcsán, a Camus-ról szóló kritikai vita színvonala jól mutatja, hogy mennyiben szólt az egzisztencialista filozófiáról, és mennyiben volt inkább ideológiai csatározások színtere.

Egzisztencializmus vs. marxizmus

Részletesebben kell foglalkoznom az egzisztencializmus marxista kritikájával, mivel ez az egyik legjelentősebb – később pedig az egyetlen – ideológiai irányzat, amely szemben áll vele, és folyamatosan, a nyilvánosság előtt bírálja annak alapvetéseit. Az egzisztencializmus marxista bírálatának megalapozását Lukács György végezte el, a Forumban megjelent 1946-os *Az egzisztencializmus* című írásával. Azonban írása(i) szinte csak megismétlik és megerősítik azokat a fordulatokat, amelyek már az 1930-as évek polgári-konzervatív kritikájában is jellegadók voltak. Lukács az egzisztencializmust az akkori polgári értelmiség „uralkodó szellemi áramlataként” azonosítja, mely elárasztotta „az egész nyugati kultúrterületet”¹⁵¹. Az irányzat főműveként Sartre *A lét és a semmi* című művét említi, ezzel áll leginkább vitában: minden egyes fejezet Sartre-idézettel kezdődik. Lukács elsőként az egzisztencializmus alapját, a fenomenológiát és az ontológiát bírálja a materializmussal szembeállítva, majd megjegyzi, hogy Sartre-nál mindez „ha az élet felé konkretizálódik, sajátosságos banális, nyárspolgári közhelyek következnek”¹⁵². A kapitalista piacgazdaság rendszerének kritikájába ágyazva magyarázza és vázolja fel az egzisztencializmus jellemzőit. Az első jellemző az élet ellényegtelenedése, mert Lukács szerint az egzisztencialista embertípus „izolált”, „önző”, „csak magának élő”, „leszegényedett világban él”, ezért az „nem látja, hogy minden élet annál gazdagabb, annál tartalmasabb, lényegesebb, minél szétágazóbb, minél mélyebbre menő emberi viszonylatokkal van – tudatosan – belekapcsolva embertársai, a társadalom életébe”¹⁵³. Így írja le Heidegger filozófiáját is: az egzisztencializmus alapviszonya a világhoz, a „szemben a semmivel” (vis-à-vis

¹⁴⁹ MÁTHÉ Lydia, *Egy kritikátlan kritika margójára*, Forum 1948/12., 998. Kiemelés az eredetiben.

¹⁵⁰ Emlékeztetek itt Csécsy cikkére, de a *Vigiliából* és az *Új Ember*ből vett citátumokra is.

¹⁵¹ LUKÁCS György, *Az egzisztencializmus*, Forum 1946/4., 295.

¹⁵² *Uo.*, 300.

¹⁵³ *Uo.*, 301.

de rien), amely problémát Heidegger „beleágyazza a kapitalizmus polgári lelkiségének fetisizált szerkezetébe, a két világháború közötti értelmiség perspektívtalan nihilizmusába és pesszimizmusába”¹⁵⁴. Mivel Lukács szerint az egzisztencializmus azt hirdeti, hogy „az emberről nem lehet semmit sem tudni”, ezért az szerinte „radikális nihilizmus”, amely „modern irracionalizmusba” torkollik, és amely filozófiát csak az olyan emberek üdvözölhetik, akik „nem látnak életperspektívát maguk előtt”¹⁵⁵. Heidegger halálfogalmát elemezve pedig megállapítja, hogy az „álobjektivitás mögé bujtatott határtalan szubjektívizmus”, amely „csak dokumentum egy kor, egy osztály gondolkodás- és érzelemmódjáról”¹⁵⁶. Utóbbi gondolatot Lukács később is megismétli az egzisztencializmus hatásának reakciós oldaláról elmélkedve: Sartre és Heidegger között az a különbség, hogy míg az utóbbi „az új világválság előestéjén, a fasiszta vihar előtti nyomott, fullasztó atomszférában” fogant, addig az utóbbi „a fasizmus alóli felszabadulás” után/alatt, mely nyomot hagyott filozófiájukon is, így „e korhangulat elterjedtté tette, magasba emelte az egzisztencializmust, mint egy koráramlat adekvát filozófiáját”.¹⁵⁷ Végezetül Lukács a sartre-i szabadságfogalmat elemzi, melyet „az örülség határait súroló nihilizmusként” jellemez, majd írását egy frappáns hasonlattal zárja: „(...) az egzisztencializmus elsajátítása távolról sem prometheuszi tett, nem egy égi tűz élrablása, hanem sokkal inkább felette hétköznapi rágyújtás egy véletlenül szembejövőnek véletlenül égő cigarettáján”¹⁵⁸.

Két szempontból volt fontos Lukács gondolatmenetét ilyen hosszán tárgyalni. (1) A fenti idézetekből jól leszűrhető, hogy Lukács nem megérteni akarta az egzisztencializmust, nem gondolkodásmódját rekonstruálni,¹⁵⁹ hanem leegyszerűsített megállapításaival a marxista világkép elsőbbségét szerette volna megerősíteni. Ez a későbbi, *Az egzisztencialista etika zsákutcája* című, retorikailag jóval visszafogottabb írására éppúgy igaz,¹⁶⁰ mint a marxista sajtó egészére. Ezt a harcos szembenállást várták el ideológiailag a marxista gondolkodóktól. Ahogyan Lenin Marxról programadóan megfogalmazza¹⁶¹: „[Marx mindig] síkraszáll a materializmus mellett, és gúnyos

¹⁵⁴ Uo., 303. Ezt a „Semmit” Lukács a „hanyagló, a világtörténelmileg halálra ítélt kapitalista társadalom” mítoszának tartja. Vö. Uo., 304.

¹⁵⁵ Uo., 305.

¹⁵⁶ Ez az idézet a cikkbe még nem, hanem a kötetben megjelent változatba került be, de a cikkben később ír hasonló gondolatokat, ezért idéztem itt is. (Lukács György, *Az egzisztencializmus = Uő., A polgári filozófia válsága*, Hungária, é. n. [1947], 141.)

¹⁵⁷ Lukács, *Az egzisztencializmus*, Forum, 307.

¹⁵⁸ Uo., 310, 313.

¹⁵⁹ Egyetlen kivétel említhető a szövegben, amelyben megkísérli rekonstruálni az idézett gondolatmenetet, nem pedig kinyilatkoztat: amikor Sartre szabadságelméletét elemzi, és annak (egyébként megfontolásra érdemes) belső ellentmondásaira hívja fel a figyelmet. (Vö. Uo., 308–310.)

¹⁶⁰ Ebben a hosszú tanulmányban Lukács az általa elemzett gondolkodók szövegeiből emel ki idézeteket, azonban nem azokat elemzi, hanem a szövegek apropóján a marxista gondolkodást (pl. annak etikai és történeti oldalát) mutatja be. (Vö. Lukács György, *Az egzisztencialista etika zsákutcája = Uő., A polgári filozófia válsága*, Hungária, é. n. [1947], 149–203.)

¹⁶¹ Erre Scheibner hívja fel a figyelmet a Lukács-vita kapcsán. (Vö. Scheibner, I. m., 170–172. Horváth Attila is felhívja a figyelmet a kommunista retorika marxi gyökereire: Horváth Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Média tudományi Intézet, Budapest, 2013, 21.)

megvetéssel ostoroz minden elkenést, minden zagyvaságot, minden idealista elhajlást. E két sarkalatos ellentét körül forognak Marx összes filozófiai megjegyzései, s a professzori filozófia szempontjából ebben a »szűkkeblűségben« és »egyoldalúságban« rejlik a marxi megjegyzések fogyatékosága. Valójában pedig Marxnak éppen az az óriási érdeme, hogy félrelökte a materializmus és az idealizmus kibékítésére irányuló korcs terveket, s élesen meghatározott filozófiai úton halad előre”.¹⁶² Erre a szövegre hivatkozik Andrej Alekszandrovics Zsdanov, amikor az Alexandrov-vitában útmutatásként jelenti ki, hogy a burzsóá filozófusok „(...) abból indulnak ki, hogy minden filozófusban mindenekelőtt szakmai szövetségest lássanak, s ezekután ellenfelet. Az ilyen koncepciók, ha nálunk elterjednének, elkerülhetetlenül az objektívizmushoz, a burzsóá filozófusok előtti szolgálai megalázkodáshoz és azok érdemeinek túlbecsüléséhez vezetnének és megfosztanák filozófiánkat harcos támadó szellemétől”.¹⁶³

A marxista sajtó a kezdetektől fogva militáns elutasítással fordul az egzisztencializmus felé az értelmező szándék helyett,¹⁶⁴ ugyanazokat a megbélyegző frázisokat ismételve: „szellemi járvány”, „individualizmus”, „misztika”,¹⁶⁵ „erkölcsi nihilizmus”, „reakció”, „fasiszta”,¹⁶⁶ és még sorolhatnánk azt a tömérdek negatív jelzőt, amelyet az egzisztencializmussal összekapcsolnak. Az egzisztencialista filozófia terminusaira „mágikus szavakként”,¹⁶⁷ „varázsigékként”¹⁶⁸ hivatkoznak, így teszik nevetségessé mindenfajta megértésnek már csak a szándékát is. Mátrai László az egzisztencializmusról mint a „háborús mérgeknek a szellemi életben való további romboló működéséről” számol be.¹⁶⁹ Ugyanebben a tanulmányában Mátrai Heidegger filozófiáját „tudós szerénységű, szakszerűen fogalmazott” vállalkozásként jellemzi, míg a háború után fellendülő, annak hangulatát visszatükröző sartre-i egzisztencializmus „sötét nihilizmus”, „szolipszizmus” és „halálszagú fanatizmus”.¹⁷⁰ Sőt, a marxista írók – a szocialista üdvtörténet narratíváját előkészítve – már eldöntöttnek tekintették a két irányzat versengését. Így Lukács előzőleg idézet cigaretta-hasonlata, de

¹⁶² V[lagyimir]. I[ljics]. LENIN, *Materializmus és empiriokriticizmus* = Uő., *Összes művei*, 18., Kossuth, Budapest, 1964, 317. (Kiemelés tőlem – P. Z.) A kötet nem tartalmaz információt a fordítóról.

¹⁶³ A[ndrej]. A[lekszandrovics]. ZSDÁNOV, *Hozzászólás G. F. Alexandrov a „Nyugateurópai filozófia története” című könyve vitájához*, ford. GYÁROS László = Uő., *A művészet és filozófia kérdéseiről*, Szikra, Budapest, 1949, 21.

¹⁶⁴ A debreceni Néplap egyébként beszámol egy az Ady Társaság által rendezett tudományos vitáról: [N. N.], *Vita az egzisztencializmusról*, Néplap 1947. december 10., 280. sz., 4. A vitáról tudomásom szerint nem maradt fenn más írásos dokumentum.

¹⁶⁵ SZALAI Sándor, *Az egzisztencializmus és a polgári életforma válsága*, Népszava 1946. december 8., 279. sz., 11.

¹⁶⁶ SALAMON László, *A színvonalas reakció*, Erdély 1947. február 9., 32. sz., 1.

¹⁶⁷ PÁLÓCZI HORVÁTH György, *A nyugati szellemi élet néhány tünetéről. Pessimizmus – mágia – egzisztencializmus*, Forum 1947/5., 351.

¹⁶⁸ LUKÁCS György, *Az egzisztencialista etika...*, 165.

¹⁶⁹ MÁTRAI László, *Az egzisztencializmus* = Uő., *Haladás és fejlődés. Filozófiai tanulmányok*, Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, Budapest, é. n. [1947], 47.

¹⁷⁰ Uő., 49–51. Ez már csak azért is érdekes, mert korábban Mátrai Heideggert éppen úgy írta le, mint itt Sartre-ot. Lásd a korábban tárgyalt írásokat: MÁTRAI, *Szellem-történet...*, 68.; MÁTRAI *hozzászólása* = JÁNOSI, *I. m.*, 305–306.

a szerző az *Az egzisztencialista etika zsákutcája* végén is megjegyzi, hogy: „az egzisztencializmus sorsát a történelem fogja eldönteni, lényegében már el is döntötte”¹⁷¹. Ugyanígy tesz Szigeti József Heidegger¹⁷² és Kierkegaard-tanulmányában,¹⁷³ Mátrai László pedig Sartre *Exisztencializmus (L'existentialisme est un humanisme)* című könyvéhez fűzött előszavában.¹⁷⁴

(2) A fentiek arra a megállapításra is engedhetnek következtetni, hogy az egzisztencializmus magyarországi történetének hazai interpretációi túlbecsülték Lukács írásának súlyát. Ez azért történhetett így, mert döntően az egzisztencializmus 1960-es évekbeli recepciójára koncentráltak. Kiemelték, hogy az ebben az időszakban megjelent írások Lukács politikai megítélése miatt kerültek rá a hivatkozást, pedig annak gondolati tartalmait jelenítik meg.¹⁷⁵ Takács Ádám kiemeli, hogy Lukács „(...) túlnyomórészt filozófiai megközelítése segítette egy azonnali analitikus és polemikus attitűd felvételét az egzisztencialista nézetek fogadtatásával szemben”, melyeket a „válság”, a „burzsoá individualizmus”, az „irracionalizmus” és a „nihilizmus” fogalmi határoztak meg.¹⁷⁶ Mint azt korábban bemutattam, ezek a fogalmak már az 1930-as években meghatározták az egzisztencializmushoz való viszonyt. Lukács – marxista kortársaival együtt – csupán megismételte az egzisztencializmussal szemben már az 1930-as években kialakult nézeteket, azokat pusztán kiegészítette saját marxista világnézetével.¹⁷⁷ De az elemzésből az is látható, hogy Lukács nem mond az egzisztencializmus kapcsán se sokkal többet, se kevesebbet, mint (marxista) kortársai, így a Takács által felsorolt nézetek inkább tekinthetők a (marxista) kritika általános diskurzusformációjának,¹⁷⁸ mintsem egy szerző egyéni leleményének. Egyszóval Fried írásával összhangban: a marxista kritika már készen kapta azt a kritikai hagyományt, amelyet a maga világnézetéhez szinte igazítani sem kellett.

Ebből a perspektívából érthető meg az igazán, hogy miért volt a marxista szerzők számára ennyire fontos és később is meghatározó az egzisztencializmussal való

¹⁷¹ LUKÁCS György, *Az egzisztencialista etika...*, 203. Korábban ki is jelenti, hogy „aki ma szükségét érzi az elméleti tisztánlátásnak, annak választania kell a szocializmus perspektívája és a filozófiai nihilizmus között”. *Uo.*, 197–198.

¹⁷² SZIGETI József, *A szellem reprezentatív hajótöröttjei. (Valéry, Heidegger, Mannheim) = Uő., Útban a valóság felé*, Hungária, Budapest, 1948, 32.

¹⁷³ SZIGETI József, *Sören Kierkegaard. A profán egzisztencializmus vallásos öse = Uő., Útban a valóság felé*, Hungária, Budapest, 1948, 38–39.

¹⁷⁴ MÁTRAI László, *Bevezetés = SARTRE, Exisztencializmus*, 28.

¹⁷⁵ VÖ. ADAM TAKÁCS, *Unbalanced exposure: existentialism, Marxism, and philosophical culture in state socialist Hungary*, *Studies in East European Thought* 2023/3., 438–439.; SZOLLÁTH Dávid, *Mészöly Miklós*, Jelenkor, Budapest, 2020, 210–213.

¹⁷⁶ TAKÁCS, *I. m.*, 440.

¹⁷⁷ Mindehhez lásd a korábbi Fried-citátumot: FRIED, *I. m.*, 69.

¹⁷⁸ Michel Foucault szerint akkor beszélhetünk diskurzusformációról, ha „(...) a tárgyak, a kijelentéstípusok, a fogalmak, a tematikus választások között [...] valamilyen szabályosságot (sorrendet, kölcsönhatásokat, helyzeteket és működéseket, átalakulásokat)” tudunk meghatározni. (FOUCAULT, *I. m.*, 52–53.) A diskurzusformáció „szoros értelemben nem egyéb, mint kijelentések csoportjai, [...] nem egyéb, mint az az általános kijelentési rendszer, amelynek verbális teljesítmények egy csoportja engedelmeskedik”. (*Uo.*, 149–150.)

militáns szembehelyezkedés: hiszen egybeesett a szovjet minta kialakításának és az egzisztencializmus nemzetközi térhódításának történelmi pillanata. Az ekkor kialakuló egzisztencializmus-fogalom, amely, mint látható volt, a nyugati kapitalizmus és az azt szolgáló polgárság világnézetének negatív jelentéseivel is telítődött, így egy olyan jelölővé tudott válni, melyet a kommunista ideológusok bármikor tudtak mozgósítani, ha a számukra „káros elemekkel”, jelenségekkel kívántak szembehelyezkedni. Az újholdas Lengyel Balázs 1946-ban még kérdésként teszi fel, hogy mivel a „(...) Nyugat új gondolata az egzisztencializmus nálunk találkozik nemcsak területileg, hanem szellemi súly szerint is a legnyomatékosabban a keleti marxizmussal”, ezért vajon lesz-e itt „elvi harc, s fognak-e irodalmunkat gazdagítóan a feszültségek-ből egymással versenyző művek kicikázni”¹⁷⁹. A marxisták – ahogyan idéztem is – kezdetek óta jelezték válaszukat erre a kérdésre. 1948 augusztusában a wroclawi békekongresszuson a Szovjet Írószövetség főtitkára, Alekszandr Fagyajev is kijelöli a hazai kommunisták útját: beszédében „[a]z amerikai imperializmust tette felelőse a világban zajló bajokért, egyben mindjárt lebecsülve az amerikai kultúrát, a modern zenét, a nyugati irodalom némelyik kimagasló alakját (T. S. Eliot, H. Miller, E. O'Neill, Sartre, Malraux) is hiénákhoz és sakálókhoz hasonlítva őket”¹⁸⁰. Az 1949-es „sajtótisztogatások” után,¹⁸¹ az egzisztencializmus organikus recepciója megszakadt, az a néhány cikk, amely ekkor megjelent, már mind a párt ideológiáját megerősítendően foglalkozott az egzisztencializmussal.¹⁸²

¹⁷⁹ LENGYEL Balázs, *Nem hallgattak a magyar írók!*, Új Magyarország 1946. december 28., 52. sz., 10.

¹⁸⁰ H. HARASZTI Éva, „Világ értelmiségei, egyesüljetek!”. Békekongresszus a hidegháború idején, A nemzetközi munkásmozgalmak történetéből évkönyvei 2001, 66. Lásd még: BETSCHART, I. m., 11.

¹⁸¹ VÖ. HORVÁTH, I. m., 34–36.

¹⁸² „Az egzisztencializmus egy bomló társadalom váladéka”. (SEBESTYÉN György, *Mai francia írók*, Irodalmi Szemle 1949/1., 22.) Lásd még: [N. N.], *Beszélgetés a Parisból hazaérkezett Lukács György elvtárral*, Szabad Nép 1949. február 8., 32., sz. 5.; SATILOV, *Sartre a sötétség lovagja*, Világosság 1949. október 11., 236. sz., 4. Utóbbi cikk a Világosság egy későbbi számában is megjelenik igen hangzatos címmel: [N. N.], *A sötétség lovagja anyagyilkosságra bujtogat és állati gyűlöletet hirdet a proletariátus ellen*, Világosság 1949. november 29., 277. sz., 4. Az említett Fagyajev egyik magyarul megjelentetett cikkében pedig így fogalmaz: „Az ifjú gárda című regényemben egy francia kritikus azt hibáztatta, hogy a szovjet ifjúságot minden bűn és aljasság nélkül ábrázoltam. A kritikus csalódottam fedezte fel, hogy a szovjet ifjúság emberi törvények és nem egzisztencialista törvények szerint él. De erről én nem tehetek és a regényem sem tehet”. (Alexander A. FAGYAJEV, *Nemzedékünk útja a realizmushoz*, ford. SZÉKELY Jolán, Irodalmi Szemle 1949/7–8., 4.)

BIBLIOGRÁFIA

- [N. Gy.], A Camus: Közöny, Társadalmi Szemle 1948/6–7., 508.
- [N. n.], A sötétség lovagja anyagyilkosságra bujtogat és állati gyűlöletet hirdet a proletariátus ellen, Világosság 1949. november 29., 277. sz., 4.
- [N. n.], Beszélgetés a Parisból hazaérkezett Lukács György elvtárrsal, Szabad Nép 1949. február 8., 32., sz. 5.
- [N. n.], c. n., Demokrácia 1947. június 22., 25. sz., 2.
- [N. n.], c. n., Fehérvári Kis újság 1948. december 23., 295. sz., 3.
- [N. n.], Exisztencialista csödtömeg, Valóság 1948/4., 346–347.
- [N. n.], Jean Paul Sartre: Férfikor, Csillag 1948/4., 64.
- [N. n.], Marxista szemmel, Népszava 1947. május 1., 98. sz., 10.
- [N. n.], Vita az egzisztencializmusról, Néplap 1947. december 10., 280. sz., 4.
- A Művész Színház 1945–1949. Almanach, szerk. SZÁNTÓ Judit, Műzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, é. n. [1985].
- A Nemzeti Színház, szerk. SZÉKELY György, Gondolat, Budapest, 1965, 233.
- ACSÁDY Károly, Politikamentes interjú Boldizsár Ivánnal, Színház 1946. november 6., 43. sz., 6.
- ANAVI Ádám, Exisztencializmus a konyhában, Útunk 1947. január 18., 2. sz., 9.
- ANDERSEN György, Magdolnától Johannáig – mindenki tett, több tét nem áll avagy: a székesfő- asszony fiának feltámadása és egy halálontúli különös szerelem, Politika 1947. október 11., 28. sz., 2.
- JAMIE ANDREWS, “Existentialist Hu–ha”?. Censoring the Existentialists in the British Theater = Sartre and the International Impact of Existentialism, szerk. Alfred BETSCHART – Juliane WERNER, Palgrave Macmillan, Cham, 2020, 129–149.
- ANTAL GÁBOR, Kis dal az egzisztencializmusról, Szabad Száj 1947 július 12., 28. sz., [3].
- ARADI ZSUZSA – UJLAKI TIBOR, Bibliográfia 1926-tól 1990-ig a magyar vonatkozású Heidegger-irodalomról, Existencia 1991/1–2., 289–297.
- BARTA JÁNOS, Exisztenciális filozófia, Athenaeum 1934/4–6., 219–222.
- BARTA JÁNOS, Martin Heidegger, Athenaeum 1933/4–5., 137–152.
- BÁTI LÁSZLÓ, c. n., Diárium 1946/4–9., 35–37.
- BÁTI LÁSZLÓ, Jean–Paul Sartre: Férfikor, Diárium 1948/3., 95.
- SIMONE DE BEAUVOIR, A körülmények hatalma, Magvető, Budapest, 1966.
- BENEDEK ANDRÁS, A tisztességtudó utcalány és az egzisztencializmus, Pesti Műsor 1947. május 2., 19. sz., 5.
- ALFRED BETSCHART, An Overview of the International Reception of Existentialism. The Existentialist Tsunami = Sartre and the International Impact of Existentialism, szerk. Alfred BETSCHART – Juliane WERNER, Palgrave Macmillan, Cham, 2020, 1–41.
- ALBERT CAMUS, Közöny, ford. GYERGYAI Albert, Révai, Budapest, 1948.
- DAVID E. COOPER, Existentialism. A Reconstruction, Basil Blackwell, Oxford – Cambridge, 1990.
- CSÉCSY IMRE, A lélektelen ember, Huszadik Század 1948/5., 396–400.
- DERÉKY PÁL, A magyar avantgárd irodalom: 1915–1930 = Uő., „Latabagomár ó talatta latabagomár és finfi”. A XX. század eleji magyar avantgárd irodalom, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1998, 238–296.

- DOBOSY László, *Fiatal francia szerzők*, Magyar Szemle 1944/1., 27–35.
- ERDŐDY János – SZABÓ István, *Két bírálat a „Temetetlen holtak”-ról*, Népszava 1947. május 18., 111. sz., 4.
- ERVIN Gábor, *Természetfölöttiség és történelem*, Magyar Kultúra 1940/7., 120–121.
- Alexander A. FAGYEJEV, *Nemzedékünk útja a realizmushoz*, ford. SZÉKELY Jolán, Irodalmi Szemle 1949/7–8., 1–5.
- FARAGÓ László Pál, A „meglepő” író – közléről. Beszélgetés Jean Paul Sartre-ral, az egzisztencializmus prófétájával, Új Magyarország 1947. június 21., 25. sz., 10.
- FEJTŐ Ferenc, *Mi a helyzet Franciaországban?*, Szocializmus 1945/3–5., 177–197.
- Michel FOUCAULT, *A tudás archeológiája*, ford. PERCZEL István, Atlantisz, Budapest, 2001.
- FRIED István, *Az irodalom (történeti és történeti) megértése felé. Szélgjegyzetek Kulcsár Szabó Ernő Történetiség, megértés, irodalom című könyvéhez*, Tiszatáj 1996/5., 67–81.
- FÜZESSÉRY Katalin, *Jean–Paul Sartre: Les Chemins de la liberté*, Vigilia 1947/2., 122–124.
- GADOR Béla, *Mi az egzisztencializmus?*, Ludas Matyi 1947. május 21., 20. sz., 6.
- GALAMB Sándor, *Sartre, Shaw és Shakespeare*, Vigilia 1947/6., 376–378.
- GOGOLÁK Lajos, *Exisztencializmus, – avagy a humanizmus próbatétele*, Új Magyarország 1947. május 17., 20. sz., 10.
- H. HARASZTI Éva, *„Világ értelmiségei, egyesüljete!”*. Békekongresszus a hidegháború idején, A nemzetközi munkásmozgalom történetéből évkönyvei 2001, 65–73.
- HAMVAS Béla, *A francia egzisztencializmus irodalma*, Athenaeum 1945–1946/[1], 27–28.
- HAMVAS Béla, *Exisztenciafilozófia*, Protestáns Szemle 1935/4., 168–177.
- HAMVAS Béla, *Szellem és egzisztencia. Karl Jaspers filozófiája*, Pannonia 1941/Pótfüzet, 3–53.
- Martin HEIDEGGER, *Mi a metafizika?*, ford. ZOLTÁN József, Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945.
- HERCZEG György, *A Szivárvány munkatársa behatolt az egzisztencialisták párisi fellegrárába, amely egy pincében üvölt*, Szivárvány 1947. október 18., 42. sz., 24.
- HORVÁTH Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013.
- HORVÁTH Sándor, *Az egzisztencializmus alapgondolata és kilengései*, Vigilia 1947/4., 202–208.
- IGADY-KISS Sándor, *Így írta Karinthy... = Uő., A humorista is ember*, Fodor Árpád könyvnyomda, Budapest, é. n. [1947], 28–29.
- IGADY-KISS Sándor, *Most már értem az egzi... exis... (szóval ezt az új „izéizmust”) = Uő., A humorista is ember*, Fodor Árpád Könyvnyomda, Budapest, é. n. [1947], 7–9.
- DON IHDE, *Existentialism Today*, Journal of Thought 1967/4., 19–27.
- JAKAB András, *Racionális és egzisztenciális gondolkodás. Adalékok Heidegger korai magyarországi fogadtatásához*, Magyar Filozófiai Szemle 1995/1–2., 119–131.
- JÁNOSI József, *Heidegger egzisztenciális filozófiája. A M. Filozófiai Társaság vitaülése 1939. május hó 9-én*, Athenaeum 1939/4., 293–310.
- JÁVOR László, *Az új szellemi yo-yo: az Exisztencializmus!*, Demokrácia 1946. november 24., 47. sz., 4.
- KARINTHY Frigyes, *A tanulság = Uő., Nevető dekamerón*, Athenaeum, Budapest, 1923, 10–13.
- KESZI Imre, *Tánc Sartre körül*, Szabad Nép 1947. május 11., 106. sz., 9.
- KÉZAI Béla, *Közöny. Egy egzisztencialista regény margójára*, Új Ember 1948. április 18., 16. sz., 3.
- KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, *Az egzisztencialista regény*, Diárium 1946/10–12., 12–17.

- KONCZ Sándor, *Az egzisztenciális filozófia*, Protestáns Szemle 1939/8., 399–404.
- KUDLÁK Lajos, *Vers*: 2, Ma 1921/3., 36.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Argumentum, Budapest, 1994.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Előszó = Uő., Költészet és korszakküszöb. Klasszikusok a modernség fordulópontján*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018, 7–11.
- KÜRTI Pál, *Temetetlen holtak. Sartre-bemutató a Művész Színházban*, Politika 1947. május 24., 8. sz., 11.
- V[lagyimir]. I[ljics]. LENIN, *Materializmus és empiriokriticizmus = Uő., Összes művei*, 18., Kossuth, Budapest, 1964.
- LUKÁCS György, *Az egzisztencialista etika zsákutcaja = Uő., A polgári filozófia válsága, Hungária, é. n. [1947]*, 149–203.
- LUKÁCS György, *Az egzisztencializmus = Uő., A polgári filozófia válsága, Hungária, é. n. [1947]*, 129–148.
- LUKÁCS György, *Az egzisztencializmus*, Forum 1946/4., 295–313.
- LUKÁCS György, *Előszó = Uő., Balzac, Stendhal, Zola, Hungária, Budapest, é. n. [1945]*, 5–27.
- MADARASSY Zsuzsa, *Jean–Paul Sartre*, Haladás 1946. december 5., 47. sz., 8.
- MAGYAR Miklós, *A francia regény tegnap és ma. A francia egzisztencialista regény, az új regény és a nouveau nouveau roman*, Akadémiai, Budapest, 1986.
- JEFF MALPAS, *Existentialism as literature = The Cambridge Companion to Existentialism*, szerk. Steven CROWELL, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 289–321.
- MÁTHÉ Lídia, *Ismét egzisztencializmus...?*, Forum 1948/8., 640–643.
- MÁTHÉ Lydia, *A francia regény legújabb útjai*, Forum 1946/4., 317–324.
- MÁTHÉ Lydia, *Egy kritikátlan kritika margójára*, Forum 1948/12., 998.
- MÁTRAI László, *Az egzisztencializmus = Uő., Haladás és fejlődés. Filozófiai tanulmányok*, Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, Budapest, é. n. [1947], 46–52.
- MÁTRAI László, *Bevezetés = Jean–Paul SARTRE, Exisztencializmus*, ford. CSATLÓS János, Studio, h. é. n. [Budapest, 1947], 5–28.
- MÁTRAI László, *Szellem-történet és egzisztenciális filozófia*, Athenaeum 1935/1–4., 59–70.
- MOLNÁR Miklós, *Temetetlen holtak. Sartre bemutató a Művész Színházban*, Szabad Nép 1947. május 20., 112. sz., 4.
- MURÁNYI–KOVÁCS Endre, *A mai francia irodalom*, Új Idők 1947. február 22., 8. sz., 183–184.
- NEMES István, *Költő, mint fogkefe... Furcsaságok Páris legújabb irodalmi hóbotjairól*, Szabadság 1947. január 19., 15. sz., 6.
- NÉMETH Andor, *Jean Paul Sartre és az egzisztencialisták*, Új Magyarország 1946. december 28., 52. sz., 8.
- NÉMETH G. Béla, *Hét folyóirat. 1945–1950*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.
- NÉMETH László, *Két lektori jelentés, Válasz* 1948/4., 374–375.
- Friedrich NIETZSCHE, *A tragédia születése*, ford. KURDI Imre – TATÁR Sándor, Helikon, Budapest, 2019.
- P. MÜLLER Péter, *A színházi kritika helyzete és változásai = Magyar színháztörténet 1920–1949*, főszerk. BÉCSY Tamás – SZÉKELY György, szerk. GAJDÓ Tamás, Magyar Könyvklub, Budapest, é. n. [2005], 1176–1202

- PÁLÓCZI HORVÁTH György, *A nyugati szellemi élet néhány tünetéről. Pesszimizmus – mágia – egzisztencializmus*, Forum 1947/5., 345–354.
- PAPP Antal, *A kritika felremagyarázza Sartre-t. Kassák Lajos a „Temetetlen holtak” hőseinek igazi arcáról*, Színház 1947. május 27., 22. sz., [7].
- REGE Imre, *Budapesti levél „az egzisztencializmus”-ról*, Szabad Szó 1947. július 28., 169. sz., 6.
- RUFFY Péter, *Egy regény, amely leleplezi az egzisztenciálizmust*, Politika 1948. április 3., 14. sz., 6.
- SALAMON László, *A színvonalas reakció*, Erdély 1947. február 9., 32. sz., 1.
- Noémi SALY, *Sartre en hongrois et sur la Hongrie. A magyar vonatkozású Sartre–irodalom bibliográfiája (1939–1996)*, Existencia 1995/1–4., 245–266.
- Jean–Paul SARTRE, *A fal*, ford. FEJTŐ Ferenc, Szép Szó 1939/35–36., 292–306.
- Jean–Paul SARTRE, *A tisztességtudó utcalány – Temetetlen holtak*, ford. BENEDEK András – RÓNAY György, Káldor, Budapest, 1947.
- Jean–Paul SARTRE, *Exisztencializmus*, ford. CSATLÓS János, Studio, h. é. n. [Budapest, 1947].
- Jean–Paul SARTRE, *Férfikor*, ford. F. RÁCZ Kálmán, Káldor, Budapest, 1948.
- Jean–Paul SARTRE, *Vádirat az antiszemitizmus ellen*, ford. H. PERCI Éva, Káldor, Budapest, 1947.
- SATILOV, *Sartre a sötétség lovagja*, Világosság 1949. október 11., 236. sz., 4.
- SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei 1945–1953*, Ráció, Budapest, 2014.
- SEBESTYÉN György, *Mai francia írók*, Irodalmi Szemle 1949/1., 20–22.
- SÖTÉR István, *A reménytelenség útjai*, Válasz 1948/7., 553–560.
- SÖTÉR István, *A szabadság útjai*, Válasz 1946/3., 271–277.
- STAUD Géza, *Utóhang Sartre-hoz*, Színház 1947. június 3., 23. sz., [17].
- SZABÓ Zoltán, *A szakálltalan próféta. Sartre János Pál darabjai elé*, Új Magyarország 1947. május 10., 19. sz., 9.
- SZALAI Sándor, *Az egzisztencializmus és a polgári életforma válsága*, Népszava 1946. december 8., 279. sz., 11–12.
- SZÉKELY György, *A Művész Színház = Magyar színháztörténet 1920–1949*, főszerk. BÉCSY Tamás – SZÉKELY György, szerk. GAJDÓ Tamás, Magyar Könyvklub, Budapest, é. n. [2005], 662–672.
- SZÉKELY György, *A Nemzeti Színház = Magyar színháztörténet 1920–1949*, főszerk. BÉCSY Tamás – SZÉKELY György, szerk. GAJDÓ Tamás, Magyar Könyvklub, Budapest, é. n. [2005], 215–312.
- SZIGETI József, *A szellem reprezentatív hajótöröttjei. (Valéry, Heidegger, Mannheim) = Uő., Útban a valóság felé*, Hungária, Budapest, 1948, 19–37.
- SZIGETI József, *Sören Kierkegaard. A profán egzisztencializmus vallásos őse = Uő., Útban a valóság felé*, Hungária, Budapest, 1948, 38–136.
- SZOLLÁTH Dávid, *Mészöly Miklós*, Jelenkor, Budapest, 2020.
- Adam TAKÁCS, *Unbalanced exposure: existentialism, Marxism, and philosophical culture in state socialist Hungary*, Studies in East European Thought 2023/3., 437–453.
- TAVASZY Sándor, *A lét és valóság. Az egzisztenciálizmus filozófiájának alapproblémái*, Erdélyi Múzeum 1933/4–6., 174–206.
- Philip THODY, *Albert Camus. A Study of His Work*, Grove Press, New York, 1959.

- VAJDA István, *Megbukott. 1947 legnagyobb budapesti bukásainak hiteles listája*, Szivárvány 1947. december 20., 51. sz., [14].
- VÁRKONYI Zoltán, „A te munkád a világban”, *Pesti Műsor* 1947. május 16., 21. sz., 5.
- VÉSZI Endre, *Sartre és Shaw a Magyar Színházban*, *Népszava* 1947. május 4., 100. sz., 6.
- VIDOR Miklós, *Két egzisztencialista regény*, *Vigilia* 1948/6., 378–380.
- ZEMPLÉN György, *Exisztenciális karakterológia*, *Athenaeum* 1941/3., 246–263.
- A[ndrej]. A[lekszandrovcics]. ZSDÁNOV, *Hozzászólás G. F. Alexandrov a „Nyugateurópai filozófia története” című könyve vitájához*, ford. GYÁROS László = Uő., *A művészet és filozófia kérdéseiről*, Szikra, Budapest, 1949, 5–46.